

વાદાળા

જાનેવારી ૧૯૮૩

विहिरीतला निधी

सोनूशेट मोठा सावकार होता. त्याच्या घरात अलोट पैसा आणि दागदागिने आहेत असे लोक म्हणत. ते ऐकून एका चोराच्या मनात त्याच्या घरात चोरी करायचा विचार आला. आपले काम सोपे जावे यासाठी चोर साधूने सांग करून सोनूशेट सावकाराच्या घरी गेला.

सोनूशेटला साधू व सत्यांसी यांच्यावर फार अडा व भक्ती असे. त्यांच्या बोलण्यावरही त्याचा फार विश्वास होता. त्याने दोघी साधूचा गौरव व सत्कार केला.

चोर आपल्या छोट्या दाडीवर हात फिरवीत म्हणाला-“तू माझी जी सेवा करीत आहेस त्याबद्दल मी तुम्ही करीन तेवढी बांधाण्याची योडीच म्हणावी लागेल. मी त्याबद्दल तुला एक यत्न कराने म्हणते. तुम्हा घरी लवकरच एक मोठी चोरी होणार आहे. आपलं घन सुरक्षित रहावं

असं तुला वाटत असेल तर ते सर्व कोणत्यातरी पेटीत ठेवून मुझ्या परसातल्या पडक्या विहिरीत टाकून दे. एकत महिन्यांनी पुन्हा ती पेटी घरात आणून ठेव.”

सोनूशेटने होकारार्थी मान हलविली. व साधू निवृत्त गेल्यावर त्याविषयी वायको-जवळ बोलला. साधू, म्हणाला तसेच करण्याचा सत्ता तिनं ही दिला.

सोनूशेटच्या घरात खाज्याशिवाय आणखी कोणता माहीत नसलेली एक गुप्त जागा एका भिंतीत होती. म्हणून पैसे चोरीला जाण्याची भीती त्याला असल्याचे कारण नव्हते. म्हणून त्याने आपले धन भिंतीत लपवून ठेवून एक रिकामी पेटी विहिरीत टाकून आणि त्या पेटीत सर्व पैसा अडका ठेवला असल्याचे बायकोला सांगितले.

सोनूशेटच्या वायकोच्या तांडात कोणतीही गुप्त गोष्ट रहात नसे त्याचे सर्व पैसा

अडका विहिरीत एका पेटीत टाकून ठेवला असल्याची गोष्ट गावभर पसरली.

दुसऱ्याच दिवशी रात्री चोर आचाराची बिल बोलावून आला आणि सोनूशेटच्या विहिरीजवळ पोचताच त्याला तिथेजवळ वादविवाद करीत असलेले दिसले. ते तिथे ही चोख होते. सोनूशेटने आपला पैसा अडका विहिरीत टाकला असल्याचे ऐकून कोणाच्या आगितल्याशिवाय एकेक करून तिथे निरनिराळे आले होते व त्यांचे भांडण चालू होते.

“मुळात मीच तर सोनूशेटला विहिरीत पैसा अडका टाकण्याचा सल्ला दिला होता!” बबबा चोर म्हणाला. बंतर त्याने इतर तिघांना समजावून सांगितले की भांडल्याने कोणाच्या कायसा होणार नाही, तिघांनी मिळून या पैसांचं काब करायचं हे मागाहून पहायचं.

“कुप पैसेवाला असल्या कारणाने सोनूशेटने विहिरीत बरेच पैसे टाकून ठेवले असतील. आपण ते सारखेसारखे वांटून घेऊ या म्हणजे झालं!” असं त्यांच्यापैकी सर्वात मोठा चोर म्हणाला.

या मोष्टीस सर्वांनी आपली सहमती दर्शविली. चोर चोरीवर दोघ्या बेऊत आले होते. त्यांपैकी एका दोरीच टोक विहिरीला लागून असलेल्या झाला बांधले व दुसरे

टोक विहिरीत कोडले. ती दोरी धकन एक चोर विहिरीत उतरला.

विहिरी बरीच खोल होती. आत पाण्यावर एक पेटी तरंगत असलेली चोराला दिसली. त्याने दोरीच्या एका टोकाला ती पेटी बांधली व दोरी धरून वर चढून आला. नंतर चौघांनी मिळून ती पेटी बाहेर काढली.

पेटीला कुलूप लावलेचं होते. एका चोराला कसलं ही कुलूप बसे जा ते बसे उघडायचे यात प्रवीण होता. त्याने अणा-भत ते कुलूप उघडले. सर्वांनी उत्साहपूर्वक पेटी उघडली. त्या पाठोपाठ एक भूत पेटीतून बाहेर आले.

प्रथम हे सांग की तू कोण? या विहिरीत कां रहात होतास? आणि इतके दिवस या विहिरीतून बाहेर पडण्याचा प्रयत्न तू कां केला नाहीस?"

तो प्रश्न विचारणाऱ्या चोराकडे पहात भूत म्हणाले—“ती एक कथा आहे. खोर शब्दात संयतो. सोनूशेटच्या आजोबांच्या काळात आम्ही त्यांचे शेजारी होतो. आमच्या आजोबांनी या विहिरीत पैसे जपवून ठेवले आहेत अशी किंवदन्ती होती. एक दिवशी रात्री कोणाला सांगितल्याशिवाय मी या विहिरीत उडी मारली. विहिरीत अगदी तळाव्या निधी होता. एक पेटीभर हिरे व माणिक्ये होती. पण ती घेऊन बाहेर कसे यायचे? मी तेथेच भेला व भूत झालो. किती प्रयत्न केला तरी वहा कुडावर येणे शक्य झाले नाही. किशक वर्षे या विहिरीतच पडून होतो. इतक्या वर्षांनंतर तुम्ही सर्वांनी मिळून मला बाहेर काढलंत! म्हणून तुमच्यावर प्रत्युपकार करावा म्हणतो आहे! हीच माझी कथा आहे!”

“तू आम्हांला कोणत्या स्वरूपाची मजत करू शकणार?” एका चोराने विचारले.

“तुम्हांला कोठूनही काही ही पाहिजे असेल तर ते मी आणून देऊ शकेन.” भूत म्हणाले.

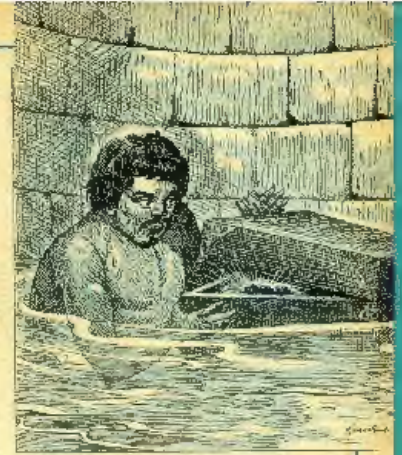
“तरमग विहिरीतला ठेवा तू आणू शकशील का?” एका चोराने विचारले.

“तुम्ही विहिरीत उतरून निधी ठेवला आहे ती पेटी दोरीने बांधा. ती किती जड असली तरी ती घेऊ शकेन!” भूत म्हणाले.

विहिरीत निधी खराब आहे की खोटा हे पाहून ज्यांचे म्हणून एक चोर विहिरीत उतरला व त्याने बुडी मारून बोधून पाहिले. त्याला एक मोठी पेटी हाताला लागली. त्याने ही पाण्यावर काढून पाहिली तर त्यात हिरे माणिक्ये भरलेली होती व चकाकत होती. त्याला एकट्याने ती पेटी उचलून पाण्यातून बाहेर काढणे जमले नाही.

तो चोर दोरी घेऊन विहिरी बाहेर आला व त्याने विहिरीत पाहिले ते इतर तिघांना सांगितले. भूत कितीही वजनदार वस्तू असली तरी विहिरी बाहेर काढू शकेल म्हणून चौघांनी विचार केला की चौघांनी विहिरीत उतरून ती पेटी पाण्याबाहेर काढून तिचा दोरी बांधायची.

चौघे चोर त्याप्रमाणे विहिरीत उतरू लागले. तेव्हा भूत म्हणाले—“एक हिरा विकून जो किंमत येईल त्या रकमेवर तुम्हां सर्वांचे जीवित आयुष्यवर सुखाने खालेल!

मग त्या पेटीतले सर्वे हिरे व माणिक्ये काढण्याची गरजच काय?”

“पेशाची चव तुला काय दे कळणार? ते पहात राहिले तर घुमे क्षणासारकी निघून जाताना!” चोर म्हणाले.

चौघेही विहिरीत उतरताच भुताने दोघ्यांचे तुकडे तुकडे करून टाकले व म्हणाले—“तुम्हांला लोभ फार, म्हणून मी केला की चौघांनी विहिरीत उतरून ती पेटी पाण्याबाहेर काढून तिचा दोरी बांधायची. म्हणून मी आपल्या बाटेने निघून आलो आहे. तुम्ही तुमची गती काय आहे ती तुम्हीच पहा!” असे सांगून तळाव्या काठी जे ताडाने बस होते तिथेच भूत निघून गेले.

भुताला पाहताच चौघांच्या छातीत धडकीच बसली.

“म्याचचे कारण नाही रे, पौराणो!” भूत म्हणाले.

त्यांना भीती वाटली की नाही कोण जाणे, पण एवढे खरे की, चोरांच्या पायात पळून जायची शक्तीच उरली नव्हती. भूत शांतपणे म्हणाले—“काल रात्री ही पेटी विहिरीत पडली बर झाल बुवा असे समजून मी तिच्यात शिरून ओवलो. प्रत्युपकार करणार आहे. बोला काय हवे ते!” भूत त्यांच्याकडे पहात म्हणाले.

ते ऐकून चोरांपैकी एकाला धोर झाला बोलायला. तो भुवाला म्हणाला—“परंतु

Fullscreen

- + 127 +

12 / 72

जे पसले त्यावर विचार करून नारही चोर वावरून गेले. विहिरीत त्यांना एवढा मोठा ठेवा सापडला असूनही तो कावून बाहेर घ्यायचा उपाय त्यांना मुबेना.

“आपण भुताने सांगितलेला सल्ला ऐकला नाही व या संकटात सापडलो आता कोणीतरी येऊन आपल्याला सहाय्य केल्याशिवाय बाहेर निघणे शक्य नाही. नाहीतर आपणही भूत होऊन जाणार.” असे त्यांच्यातला सर्वात मोठा चोर म्हणाला.

त्यानंतर लगेच ज्या चोराने सोनू-सेटला सर्व घन विहिरीत टाकून घावना सल्ला दिला होता, तो अंगातली मुबे शक्ती एक वटून ओरडला—“वाचवा, हो! वाचवा!”

तो आवाज ऐकून सोनूसेटबरोबर अखळ-पासचे इतर लोकही विहिरीजवळ धावून आले. त्यांनी विहिरीत वाकून चोरांना पाहिले आणि म्हणाले—“काय रे, तुम्ही या पडक्या विहिरीत उतरलातच कशाला?

प्रथम हे खरे खरे सांगा. नाहीतर तुम्हाला बाहेर काढणार नाही!”

लगेच सर्व चोर म्हणाले—“अहो, येथे मोठी निधी ठेवलेली एक मोठी पेटी आहे!” तुम्ही विहिरीत दोरखंड सोडलेत म्हणजे ते पकून बाहेर येऊ.”

सांठा असल्याची गोष्ट ऐकताच तेथे जमलेल्या पैकी एकजण धावत जाऊन गाव प्रमुखाला बोलावून येऊन आला. त्याने सांगितल्याप्रमाणे दोरखंड सोडून चोरांना बाहेर काढले. रथानी जाणलेला पेटीतला ठेवा पाहून सर्व लोक बक्क झाले. सोनूसेट त्या ठेव्याकडे लोभीपणाने पहात काही म्हणणार, इतक्यात गांवप्रमुख म्हणाला—“हा निधी सर्व गावाच्या मालकीचा आहे. या गावाची सुधारणा करण्यासाठी या निधीचा उपयोग करू या. चोरांना कोणती शिक्षा करावयाची, याचा विचार मागाहून करू. सांठा असलेला निधी व चोरांना गावाच्या मुख्य कचेरीवर घेऊन या.” असे सांगून ती निघाला.

[१३]

[नरवाहत व भिल्लांच्या मध्ये झालेल्या युद्धात नरवाहतच्या सैन्याने भिल्लांच्या नायकांचा बंध केला आणि पडका किल्ला सर केला. निवदल आपल्या अनुयायांसह समुद्र मार्गे निघाला. वाटेत त्याला मंदरदेव नेटला, काही असुरावर त्यांना विव्यांचा उजेड दिसला. त्या दिशेने त्यांचे पहावे निघावे. पुढे—]

डोळे रोखून तीक्ष्ण दृष्टीने पाहिले तरी

काही दिसणार नाही अशा रथा द्राट जहाजे तो प्रकाश दिसत होता त्या दिशेने बालू लागली. गेलं दोन तीन दिवस जोप नाही, काही खायला नाही अशा स्थितीत त्या सहासारावर ते दोघे आपल्या सहा अनुयायांसह जात होते. अर्थातच ती जहाजे मद्यगतीने चालत होती.

“शिववस्ता, मला कमालीची भूक लागली आहे रे!” असे म्हणत मंदरदेव शिवदत्ताकडे पाहून पुढे म्हणाला—“आपले अनुयायी ही त्याच स्थितीत आहेत. तो उजेड दिसतो आहे. ते कोणते तरी बेट असणे, यात मला तरी कोणतीच शंका नाही. परंतु तेथे आपल्या सारखे सभ्य लोक राहण्यालायक आहे की नाही हेच पहावयाचे आहे.”

“चांदोबा”

“माझ्या मनात सुद्धा तीच शंका आहे!” असे म्हणत शिवदत्त थोडा हसत पुढे म्हणाला—“कोठेतरी कसेतरी पोटा भरणे हेच आपल्या आयुष्यात लिहिलेले नाही ना, असा एक विचार मनात येऊन जातो. तुम्ही मराठा राज्याचे पदच्युत महाराज. मी सेनापती समरसेनाचा एक अनुयायी! आपण एक क्रूर व भयंकर अशा एकाच व्यक्तीच्या मुळे या दाट अंधारात पुढे भविष्य दिसत नसतं! समुद्रात भटकत आहो!”

शिवदत्त म्हणाला त्याचे उत्तर मंदर-देवाने काहीच दिले नाहीत! त्याच्या भावस्-पटलावर अराळ डोंप तेथील प्रजा आणि तो

आपले राज्य कसे चालवून दसला, ते घटनाचक्र सर्व एकाएकी येऊन लाचू लागले. आणि तो विचारमग्न झाला.

“शिवदत्ता, तुम्ही म्हणालात त्या गोष्टी माझ्या लक्षात आल्या. किती अयंकर असले तरी त्या बेटावर पाऊल टाकायला मी भीत नाही. शिवाय माझ्या जिवात-जीव असे पर्यंत मी नरवाहनने माझ्याशी केलेली लबाडी मी कदापि विसरणार नाही. परत आपले राज्य मिळविण्यासाठी मी आपले सर्वस्व पणाला लावणार आहे!” मंदरदेव म्हणाला.

मंदरदेव म्हणाला ते ऐकून शिवदत्तला कल्याणंद झाला. नरवाहनने त्याच्याशी जो दगा केला तो विसरणे त्याला शक्य नाही, हे त्याने जोळसले. तो काही बोलणार सितक्यात बल्हवणारे एकदम मोठ्याने बोरडले.

“हा सगळा प्रवेश डोंगराळ व खडकाळ आहे. आपण कोणत्या तरी बेटावर येऊन पोचलो आहो. या काळोखात हे सडक चुकवून जहाज पुढे नेणे शक्य नाही.”

शिवदत्ताचे जहाजे आहेत तेथेच थांब-वायला सांगितले. त्याने लक्षपूर्वक समोर पाहिले तेथून त्याला सर्व किनाराभर, बेटावर गडद झाडी दिसली. आपण कोण-त्या तरी द्विपावर पोचलो आहो, त्यांत

पांकी नाही परंतु खडकांनून बांचवून पडाव किनाऱ्यावर नेणे मान प्रसन्न नाही. असे तो म्हणाला.

तो सर्व प्रवेश-समुद्रापासून बाहेर वर आलेल्या पर्वत शिखरांनी भरलेला दिसला. लाटांच्या मुळे वहात जाऊन पडाव कोण-त्यातरी खडकांवर आदळून फुटण्याची शक्यता सुद्धा होती.

शिवदत्त म्हणाला—“मंदरदेवा, आपला समुद्रप्रवास संपला समोर एक रांगेने झाड-झाड दिसत आहेत का? या काळोखात सडकी मधून धोक्याशिवाय आपल्या नावा किनाऱ्याला ओढणे शक्य नाही, असे मला वाटते.

“म्हणजे, सूर्योदय होईपर्यंत आपण येथेच वाटपहात रहावयाचे आहे?” मंदरदेव विचारू लागला.

शिवदत्त मान हलवून म्हणाला—“ते झीं बरोबर होईलसे मला वाटतं नाही. समजा, हे बेट जंगली जातीच्या क्रूर माणसांचे असेल तर ते आपल्याला दिवसा इतक्या आपली शिकार करायला मागे पुढे पाहणार नाहीत. म्हणून आपण लजाडामच्या आत किनाऱ्यावर जाऊन तेथील परिस्थिती कळी वाहे, हे पाहून समजून घेणे बरोबर होईल. यदा कदाचित आपल्यावर कोणी चालून येत असल्याचे आपल्याला आढळले तर काळो-

खात पळ काढून निसटून येणे जास्त सोपे आहे.”

शिवदत्ताचा सल्ला मंदरदेवाला सुद्धा पसंत पडला. म्हणून दोघही नावा खडकांना बांधून ठेवायचे ठरले व किनाऱ्यापर्यंत ते नेतां किनाऱ्यापासून दूर काही अंतरावरच उबण्यात आल्या. आता किनाऱ्यावर जायचे म्हणजे पुरुषभर पाण्यात पोहोतच किनाऱ्या-वर जायचे. किनाऱ्यावर मोठमोठ्या लाटा येत होत्या. म्हणून किनाऱ्यापर्यंत पोहोत पोचणे सुद्धा धोक्याचे आहे. हें सर्वांना कळत होते.

काही वेळ विचार विनिमय करीत राहल्यावर सर्वांनी कबरा बांधल्या व

Fullscreen

187

16 172

पाण्यात उड्या घेतल्या. मोठमोठ्या लाटा त्यांना खडकावर ढकलून ठार करणार की काय, अशी नित्य भीती वाटत होती. म्हणून फार सावधगिरी बाळगून हुशारीने सर्वजण पोहोत किनाऱ्यावर आले. ओले कपडे काढून एका बाजूला ठेवले व गाठोड्यात बांधून आणलेले कोरडे कपडे त्यांनी अंगात घातले. तरी सर्वजण थंडीमुळे घरघर कापत होते.

“या थंडी पासून वाचायचं म्हणजे शेकोटी करून शेक घेणे हा एकच उपाय आहे. तर सगळे बाळक्या काटक्या व पाचोळा गोळा करू म्हणता का?” एका सैनिकाने शिवदत्ताला विचारले.

“करा, करा! होऊ दे जाऊ. या बेटावर नरमांस खाणारे जंगली लोक रहात असले तर याच शेकोटीत आपणां सर्वांना भाजून ते खातील!” असे म्हणत शिवदत्त जोराने हसला.

“आपल्या सर्वांच्या हातात तलवारी व धनुष्यबाण—” असे काही संदर्देव म्हणतच होता, तेवढ्यात शिवदत्ताने त्याला अडविले व म्हणाला—“संदरदेवा! तुम्हांला असल्या बेटांची माहिती व त्यांवर राहणाऱ्यां रावटी जातीच्या लोकांच्या राहणीची माहिती मूढीच दिसत नाही. हे जंगली लोक कसे असतात याची माहिती नसल्यामुळे तुम्ही असे बोलता आहां! तुमची त्यांच्यापैकी एखाद्याला कापेल त्या पूर्वीच ते पाठी

मागून येऊन पांघ सहा जणांना मारून करतील.

मध्यतरी सैनिकांनी काटक्या पाचोळा गोळा केला आणि शेकोटी पेटविली. सर्व शेकोटी भोवती बसून शेक घेऊ लागले. शिवदत्ताच्या मनात विचार चालू होते—काय कसा लव्हेच्या बेटात येऊन पोचलो आहे? आपल्यावर कसा त्वल्याची संकटे ओढविण्याची शक्यता आहे? संदर्देवाच्या मनात तशातऱ्हेचे विचार येतच नव्हते. सूर्योदय झाला तर त्या प्रकाशात हे बेट कसे आहे, हे स्पष्ट होईल असे त्याला वाटत होते.

अशा परिस्थितीत कुत्र्याच्या भुंकण्याचा आवाज सर्वांना ऐकू आला. शिवदत्तासह

सर्वजण एकाएकी दचकले आणि कुत्र्याच्या भुंकण्याचा आवाज आला होता त्या दिशेला पाहू लागले.

संदरदेव सुद्धा त्या दिशेने काही वेळ प्रहार राहल्यावर शिवदत्ताकडे वळून म्हणाला.

“शिवदत्ता, आपल्याला भीती वाटत होती तसे हे बेट असंभ्य जंगली जातीच्या लोकांची घरती असलेले असावेत मला नाही वाटत कुत्रा पाळणं व त्यांच्या उपभोग करून घेणे हे सभ्य लोकचिच एक लक्षण आहे!”

“संदरदेवा! तुमची ही फार चुकीची समजूत आहे!” असे म्हणत शिवदत्त थोडा हसला. “मी स्वतःच्या डोळ्यांनी

चित्र्यांना कुठ्यासारखे पाळणारे लोक पाहिले आहेत. ते त्यांचा उपयोग शिकार करण्यासाठी करतात. ती गोष्ट भी तुम्हांला नुकतीच सांगितली होती, नाही का? आतां आपण कुठ्याचे भूकणे ऐकलं ते एखाद्या जंगली जातीच्या कुठ्याच ही असू शकेल, सूर्योदय झाल्यावरच..."

शिवदत्ताचे ते वाक्य पुरे झाल्याच्या आतच झाडाच्या फांवाला चाटून एक मोठा दगड जोराचे वेऊन शेकीटीच्या समोर शेक घेत असलेल्या एका वैभिकाच्या पाठीत बसला. ती दगड लागताच ती सेनिक मोठ्याने फळवळून ओरडला व तोंडचशी पडवली. लगेच मंदरदेवाने एक बाण धनुष्यावर जडवून दगड आला त्या दिशेला सोडला.

तत्क्षण शिवदत्ताला मुद्दा मपशीत करून सोडणारी माणसाची किकाळी ऐकू आली सर्वजण परस्परांची तोंडे धक्क होऊन पाहू लागले. ते बेट निर्जन नाही तर! आ बेटावर क्रूर मानवजातीचे जंगली रहात आहेत तर! त्याचे प्रमाण म्हणूनच तो माणसाची किकाळी त्यांना ऐकू आली होती.

मंदरदेव तलवार उचलून धुवे निघाला व हतपाता त्यांच्याबरोबर पाठीमागून घावला त्याने खूण झेली. परंतु शिवदत्त त्याला

अडवून म्हणाला—“मंदरदेवा! आपण करीत आहां ते काय फार मोठ्याने आहे. एकतर काळोख आहे आणि ही जागा आपल्या परिचयाची नाही. कोणत्या झाडावर कोणत्या झाडीत कोणता धोका दडून बसला आहे, आपल्याला माहीत नाही.” तरी आपण न जाणे योग्य.

“तो दगड फेकणारा कोणी ही असो त्याला माझा बाण लागला आहे. माझा बाण लागतान त्याने कधी किकाळी फोडली? यदा कदाचित तो अजून जिवंत असेल तर त्याच्याकडून या बेटावरची बरी-वाईट परिस्थिती विचारून घेता येईल!” मंदरदेव म्हणाला.

शिवदत्ताला मंदरदेव म्हणाला ते मूळीच पटले नाही. आतांच्या परिस्थितीत तुमचा बाण लागून तो जखमी जखून जिवंत आहे की मेलला, जिवंत असला तर तेंपेथ पडून आहे की पडून गेला आहे, हे आपल्याला माहीत नाही. तो एकटाच आहे की त्याच्या बरोबर आणखी लोक आहेत, ते किती आहेत. आपल्याला कल्पनेनेही कळणे शक्य नाही. म्हणून मी म्हणतो की सूर्योदय होईपर्यंत थोडी काळजी घ्यावी व आपण आहो तो जागा सोडून कोठे न जाणेच श्रेयस्कर होईल, असे मला वाटते."

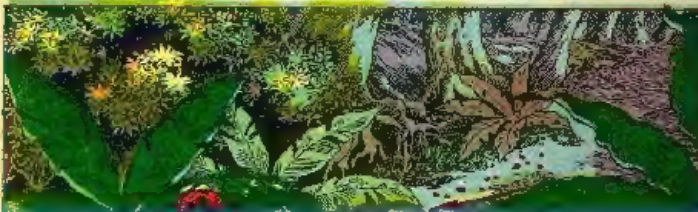
शिवदत्त म्हणाला ते बरोबर असल्या बद्दल सर्वांनी हौकाराची माना हलविल्या. त्याचकर काही लोक ने पेंगवत होते, ते झोपण्याच्या तयारीला लागले. शिवदत्त एकटा एका सैनिका बरोबर पाहारा देत जागा राहिला.

पूर्वेकडे अरुणोदयाची वेळ झाली आणि वाकाचावर लाली दिसू लागली. सूर्योपसृत कोणतीही उल्लेखनीय घटना घडली नाही.

चांगले उजाडल्यावर मंदरदेवाने व इतर सैनिकांनी डोळे उघडून पाहिले. ते होते तो प्रदेश म्हणजे एक वाट बरण्य असल्याचे त्यांना स्पष्टच दिसत होते. गंगानग्रीची वृक्ष व त्यांच्या बुंधाजवळ वाढलेली झाडे झुडपे आणि त्यांच्यावर उड्या मारणारी पाकडे आणि तिरनिराळे आवाज काढणारे पक्षी पाहून सर्वांच्या मनात भयाबरोबर उत्साह हो वाढत होता. सर्वजण आश्चर्याने इकडे तिकडे पाहू लागले.

"मंदरदेवा, आतां आपण रात्री सोडलेले काम पुन्हा करायला हरकत नाही. तुमचा बाण कोणत्या दिशेने जाऊन कोठवर गेला असेल व किकाळी फोडणारा आहे की नाही हे तुम्हांला नक्कीच आता सांगता येईल, नाही का?" शिवदत्त म्हणाला.

मंदरदेव मुळे निघाला. वाटेतल्या झाडा-झुडपांतून वाट काडीत सर्वजण शे दोनशेच पावले चालून आले असतील, त्यांना तेथे पावत्या पाचोळ्यावर रक्ताचे डाग दिसले. (क्रमशः)

राष्ट्र सेनापती

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो साडाजवळ गेला, मंत्र खांबावर काढून घेतले आणि तेथेच प्रमाण मीन होऊन स्ववामाच्या दिशेने चालू लागला. तेथून प्रेतात बसलेला बंताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुला निश्चय व चामे-मिळीसाठी तुज्या मनातील निष्ठा पाहिमी तर तू कोणी ज्ञानसंपन्न व कसरी पंडित आहेस, हे समजून घ्यायचे कुतूहल मला वाटत आहे. तू एखाद्या मोठ्या राजासाठी किंवा कोणत्या तरी मोठ्या नववर्तीच्या आज्ञा पालनार्थ तू इतकी मेहनत करीत असशील तर कार्ये मिळी अनुकूल साध्यानंतर ते तुज्या शक्ति सामर्थ्याचा कसा अंदाज लावतील हे सांगणे कठीण आहे. मला वाकतात प्रथमच सावध राहण्यासाठी तुला सूचना म्हणून तुला बोरकेतू ते अमरलेन या नावाच्या दोघा क्षत्रिय तरुणांची मोष्ट

सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेनाळ मोष्ट खांगू लागला.

गुलाम नावाच्या देशाचा गडबडवून नावाचा एक राजा होता. त्याच्या बडि- लाच्या काळापासून सैन्याचा प्रमुख व हेरखात्याचा प्रमुख म्हणून अनुक्रमे प्रचंडसेन व खलबतवर्मा नावाचे दोघे बुद्ध झाले तेन्ना त्या पदावर दोघां बरोच व्यक्तीस नेमण्याचा विचार राजाच्या मनात आला.

राजाने जवळची केली तेव्हा दरबाराची नोकरी करीत असलेले वीरकेतू व अमरसेन दोघे बहुदूर व विजयासपात्र तरुण असल्याचे कळले. गडबडवून त्या दोघांपैकी कोणाला कोणत्या पदावर नेमावे या चिपयी आपले प्रधान मुकंद वर्मा यांचा सल्ला घेतला.

प्रधान म्हणाला-"महाराज, वीरकेतू व अमरसेन दोघां तरुणांना सहा सहा महिने नेमून घ्यावे, ते ज्या योग्य असतील त्या पदावर नेमावे. वीरकेतू सेनापतीच्या पदावर काम करील. तेवढा काळ अमरसेन हेरांचा प्रमुख म्हणून काम करील. सहा महिने झाल्यावर अमरसेनला सेनापतीच्या पदावर नेमावे आणि वीरकेतूला हेरांच्या खात्याचा प्रमुख म्हणून नेमावे. आपापल्या पदावर काम करीत असतां दोघांची जी योग्यता दृष्टोत्पत्तीस येईल त्याप्रमाणे दोघांना योग्य त्या पदावर कायम करावे." गडबडवूनला तो सल्ला पसंत पडला. त्याने वीरकेतूला बोलाविले आणि सहा महिने सेनापती म्हणून काम करण्यास आज्ञा केली. त्याच

प्रमाणे राजाने अमरसेनला बोलावून त्याला हेरखात्याचा मुख्य अधिकारी नेमले.

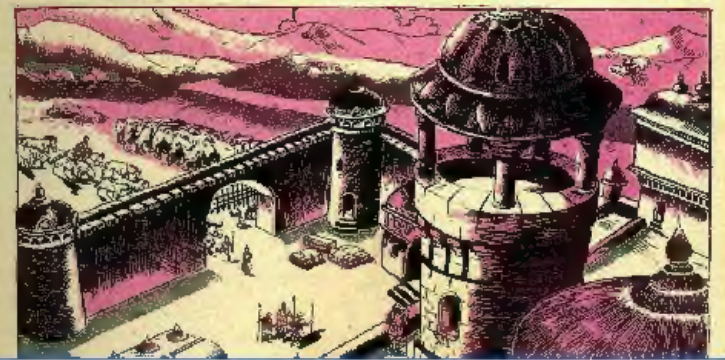
वीरकेतू सेनापती झाल्यावर त्याने पहिले काम केले ते त्याने आपले घोडेस्वाराचे सैन्य व गजसैन्य वाढविले आणि युद्ध चालू असतां व्यूह रचना व युद्धातील चावपेंच हे जुन्या काळापासून चालत आले होते त्यांत बदल करून काही परकीय पद्धती अवलंबिल्या. त्याच सुमारास गांधार, कामरूप प्रदेशातील घोडे, हत्ती, वर्गरे उत्तम प्रतीचे निवडून आणविले. शिवाय परदेशातून अत्याधुनिक शस्त्रास्त्रे व इतर युद्ध सामुग्री चांगल्या व्यापाऱ्यां करवी मागविली.

सहावा महिना संपताच त्याच्या सेना- पतित्व पदावरील नेमणुकीचा अवधी

संपला. गडबडवून राजाने त्याला हेरांच्या खात्याचा मुख्य अधिकारी म्हणून नेमले.

त्याप्रमाणे अमरसेनला हेरांच्या खात्याच्या अधिकार पदावरून बदलून सेनापती पदावर नेमले.

अमरसेनाने सेनापती पदावर येतांच परदेशातून घोडे, हत्ती वर्गरे आणावपाचे बंद केले. सस्त्रास्त्रे, व युद्ध सामुग्रीसुद्धा परदेशातून आणायचे बंद करून युद्ध पद्धतीत सुरू केलेली नवी वीरपेंच बंद करून पुन्हा जुन्या पद्धतीवरून बजळकून रक्षाचे ठरविले. कोणत्याही परिस्थितीत परदेशांचे अनुकरण करणे म्हणजे स्वदेशाची मान खाली करण्यासारखे आहे असे त्याचे ठाम मत होते.

हे सर्व झाल्यावर प्रधान मुकुंद बर्मा राजाच्या दर्शनाला गेला व म्हणाला—
“महाराज, बीरकेतू व अमरसेन या दोघांना आपण जो सहा सहा महिन्यांचा अवधी दिला होता तो सोडून न देऊन आपण बीरकेतूलाच सेनापती पदावर ताबडतोब नेमावे. तोच त्या पदावर काम करण्यास सर्व तऱ्हेने योग्य आहे.”

“मला देखील तसेच वाटत आहे. एवढ्यात आपल्यावर दोघे सन्मूळालून आले. आतां गौरदेशाच्या राजाने पापुढे आपल्यावर स्वारी केली तर अमरसेनाच्या हाती तो आपले प्राण गमावून बसेल. परंतु तसे झाल्याने आपण निश्चित झालो असे मानणे बरोबर होणार नाही.” असे म्हणत राजा थोडा हसला हो.

त्यानंतर एक आठवडा देखील लोटला नाही आणि एका आंगल्याशा मुहूर्तावर राजाने बीरकेतूला सेनापती म्हणून व अमरसेनाला हेरांच्या खात्याचा मुख्य अधिकारी म्हणून नेमून त्याला मोठमोठी दक्षिणेंही दिली आणि त्यांचा सत्कार केला. त्यांची त्या पदावर नेमणूक केली.

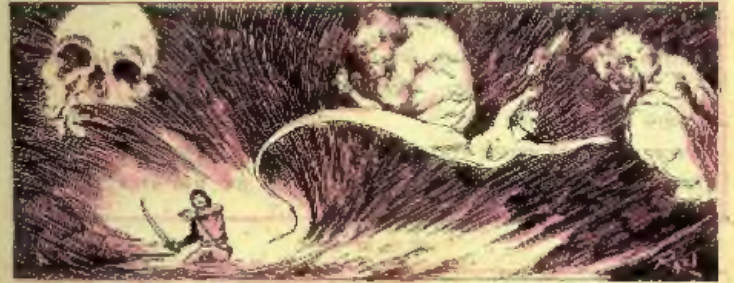
वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारले—“राजा, अमरसेनाचे त्याच्या देशावर चालून जावेत्या दोन दोन स्वाऱ्या यशस्वीपणाने परतल्या आणि सेनापती

म्हणून इकतची योग्यता हिड करून वाचविली होती, नाही का? तर मग शक्यवधेन राजाने त्याला सेनापती पदावर कायम न करता बीरकेतूला सेनापती पद देऊ केले हा त्याचा अविवेकीपणा म्हणावयाचा की फक्त ती त्याची हेथबुद्धी म्हणावयाची?”

विक्रमादित्य म्हणाला—“राजांत तू म्हणालास तसा एकही दुर्गुण नव्हता. उलट तो फार विवेकशील व राजनीति निपुण होता म्हणून पाहिले सेनापतीत फक्त देशभक्ती व देशाभिमान असला म्हणजे पुरत नाही. त्याची नजर सतत शेजारच्या राज्यातील संस्थानांवर व शास्त्रात अक्तीवर असावी लागते. बाजूपक्षा आपल संस्थान सुनिश्चित व उत्तमोत्तम शास्त्रात्मनी सुसज्ज असावे लागते. बीरकेतू तसाच सर्वदा सावध राहणाऱा होता. म्हणून तो सेनापती असे-पवेत इतर देशाच्या राजांने पुष्पक देशावर वाकडी नजर फिरवायची हिमत्तव होणे

शक्य नाही. अमरसेन सेनापती झाल्यावर याच्या ठीक विरुद्ध गोष्ट घडली. म्हणून पुष्पक देशाच्या सैन्याची भीती न बाळगून इतर संस्थान स्वारी करायला बघली. युद्धात नुकसान सहन करून कसा तरी जय मिळविण्यासाठी, मुळांत बाजूची हिमत्तव न होण्यालायक परिस्थिती निर्माण करण्याचे अति सामर्थ्य असणारा बीरकेतूच योग्य सेनापती अमरसेन त्या बाबतीत अयशस्वी ठरला. तरी अमरसेनात जी देशभक्ती व देशाभिमान दिसला त्याला अनुकूल असे हेरांच्या खात्याचे मुख्य अधिकार्याचे पद होते. म्हणून त्याला ते दिले, तेव्हां दोघांना योग्य स्थानाचे नेमणूक मिळाली त्यात कुट्ट बूद्धी बघरे व अविवेक बघरे दुर्गुणांचा प्रयत्न उद्भवत नाही.”

असा तऱ्हेने राजाचे मीन मंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व पुन्हा प्रेतासह शादाला जाऊन लोबकटू लागला. (कल्पित)

विदूषकाचे प्रश्न

उज्जयिनीचा राजा आश्व वर्षा वाऱ्या दरवागत फार प्रसिद्ध असे विद्वान पंडित जनेक होते. एकदा दरबार मंडळा जसतां काशाची पंटा बाजवीत एक मध्यम वयाची व्यक्ती दरबारात प्रवेश करती दिसली.

कोणत्याही प्रकारचे निमंत्रण नसते तसतां दरबारात आलेल्या त्या व्यक्तीकडे आश्चर्याने राजा पाहू लागला, तेव्हा ती व्यक्ती म्हणाली—“महाराजा ज्ञान नाच सोमशंकर, मी कलिंग देशाचा राहुणारा आहे. मेली दहा वर्षे देशाच्या काला-कोपन्यास फिरत मी अनेक दरबारातील पंडितांचा शास्त्रार्थ करून पराभव केला आहे, आपल्या दरबारात घोर पंडित असल्याचे ऐकून येथे आलो आहे.”

राजा माधवदेवने आपल्या दरबारातील पंडितांकडे एकदा पाहिले व सोमशंकरला

म्हणाला—“आपण म्हणालात त्या शास्त्रा-र्थाचे नियम व रीत काय? तें सांगावे!” आम्हाला कळाले हे बरे.

“कोणीही सुविहित असो की अविहित मला कोणताही प्रश्न विचाराना, मी त्या प्रश्नाचे समुचित उत्तर देऊ शकलो नाही, तर मी ही काशाची पंटा फोडून टाकून प्रश्न विचारणाऱ्या व्यक्तीची आयुष्यभर दास म्हणून जाकरी करीन तसे व ह्यात प्रश्न विचारणाऱ्या व्यक्ती हारली तर तिने माझ्या पयांवर मस्तक ठेवून मी मोठा पंडित असल्याचे मान्य केले की पुरे!”

सोमशंकर म्हणाला

राजसभेतील पंडितांनी ती अट मान्य केली.

त्यानंतर सोमशंकरला पंडितांना चहासाठी जमेक प्रश्न विचारले. सोमशंकरने सर्व प्रश्नांची बरोबर उत्तरे

देऊन त्या सर्वांचा पराभव केला व आपण सर्व पंडितांच्या पेजा विद्वान आहोत हे सत्य पटवून दिले.

आपल्या दरबारी पंडितांचा जबाबदारीने पराभव झालेला पाहून राजा चिंतामग्न झाला. कारण त्याला आपल्या दरबारातील पंडितांच्या विद्वत्तेबद्दल फार अभिमान हाटत असे.

सोमशंकरने आपल्या विजयाची सूचना म्हणून घंटा वाजविली व धुमंवीत म्हणाला—“महाराज, माझे शास्त्रार्थाचे नियम व रीत बरेरे मी पहिल्यानेच निवेदन केले होते. आपल्या दरबारातील सर्व पंडित पुर्णपणे पराभूत झाले आहेत, आपली एका दर-बारात जायची मला चाई आहे, तेव्हा आपल्या दरबारातील पंडितांनी माझ्या पायांवर नतमस्तक व्हावे, तेथील पंडि-तांच्या माना अपमानार्थ झाली झाल्या. हे सोमशंकरच्या पायांवर आपले मस्तक ठेवण्यासाठी पुढे होऊ लागले तेवढ्यात दरबारातील विदूषक पुढे उठून सोमशंकरला म्हणाला “मी पंडित किंवा विद्वान नाही, सामान्य मूर्ख नागरिक आहे. माझ्या प्रश्नांचे आपण उत्तर दाल का?”

सोमशंकर स्मित करून म्हणाला—“तू पंडित नाहीस, हे तुझ्या वेषभूषेवरूनच कळत आहे! मी महाराजाजवळ प्रथमच

निवेदन केले होते की तज्ज्ञा मूर्ख लोकांच्या अस्वार्थे उत्तर ही मी देईन! तसे ज्ञाने नाही तर ज्ञान्युत्तर त्याच्या पायाजवळ जाकरी करीन!”

“तर बग, माझा प्रश्न ऐका! दोघ मूर्ख वाटने जात असतां मृटारीत पडले एकाच्या आंगभर चिखल लागला आपली ह्मणाला झुटीत लागला नाही त्यांच्या-पेकी कोणी आघोळ केली?” विदूषकाने विचारले.

“बांगमर चिखल लागला, त्यानेच केली!” सोमशंकर म्हणाला.

“नाही मी पाहिल्यानेच सांगितले होते ना की दोघे मूर्ख होते! आयमर चिखल

लागला तो दुसऱ्याकड पाहून आपल्या अंगाला चिखल लागला नाही असे मानतो आणि समोरच्याच्या अंगाला चिखल लागलेला पाहून दुसरा आघोळ करतो!' विद्वषक म्हणाला.

हे उत्तर सयुष्मिक असल्या कारणाने सोमशखर निरुत्तर झाला.

विद्वषकाने उत्साहपूर्वक आणखी एक प्रश्न विचारला—'दोघ हुशार मित्र वाटेन जाताना रस्त्याच्या काढ वरच्या गटारीत पडले एकाच्या अंगाला चिखल लागला दुसऱ्याच्या अंगाला झामला नाही त्याच्या फेकी कोणी चिखल काढून टाकण्यासाठी मान केले?'

विद्वषकाने विचारलेला पहिला प्रश्न जाणवून सोमशखर म्हणाला अंगाला ज्याच्या चिखल लागला नाही त्याने!'

विद्वषक खदखद हसून म्हणाला—'मी पहिल्यानेच समितल होते की ते दोघ हुशार व बुद्धिमान होते, म्हणून! त्यामुळे

चिखल ज्याच्या अंगाला लागला होता त्यानेच आघोळ केली!'

राजसभेत हजर असलेल्या सर्वांनी आनंदाने टाळ्या वाजविल्या आणि दुसऱ्यांदा हारल्याचे पाहून त्यांचा गर्वभंग झाल्यामुळे किंकर्णव्यविमूढ झालून इकड तिकडे पाहू लागला.

विद्वषक त्याच्याजवळ जाऊन म्हणाला—'दोघ मित्र वाटेन जात असतां रस्त्याच्या बाजूच्या गटारीत पडले तर एकाच्या अंगाला चिखल लागला व दुसऱ्याच्या अंगाला मुळीच लागला नाही हे म्हणणे किती वेडपणाचे आहे, हे तुमच्या सारख्या घरा वाजवून विद्वत्तचो खाद्दा देणाऱ्याच्या लक्षात येऊ नये, हे कसे काय?'

सोमशखरने विद्वषकाच्या पायांजवळ आपली घंटा नम्रपण ठेवून दिली.

राजा माधववर्माला त्याचा आणखी जास्त अपमान करणे सस्त झाले नाही असे वाटले व त्याने सोमशखरला दरबारातून जायला परवानगी दिली.

आंधळ्या न्याय

अंगदाथ शत्रूरात तसे आंधळे भिकारी परस्परांबरोबर राहून काळ कंठीत होते ते तिघे दिवसभर भिक्षा मागत फिरत व जी मिळकत होई तिच्यातील पोटापुरता खर्च करून बाकी स्वकम ते रहात त्या घरात एका जागी सुरक्षित ठेवून देत, अशा तऱ्हेने त्यांनी बाराशे शीनार जमाविले. एकदा त्यांच्यापैकी एकाने एका गल्लीत जाऊन एका बराच्या दाराची कडी वाजविली.

घरातून घरमालकाने विचारले—'काय आहे?' परंतु आंधळ्याने उत्तर दिले नाही व पुन्हा दाराची कडी वाजविली. आपण भिकारी असल्याचे सांगितले तर घरातले लोक दार उघडल्या शिवायच 'मातां काही नाही, जा!'

म्हणतील ही गोष्ट आंधळ्या भिकाऱ्याला चांगली माहीत होती.

घरमालकाने कोण ते? असे दोनदा विचारले तरी उत्तर न आलेले पाहून दार उघडले व समोर आंधळ्या भिकाऱ्याला पाहून विचारले—'कोण तू?'

'मी आंधळा आहे मालक! मेहरबानी करावी गरिबावर.' आंधळा म्हणाला लगेच घरमालकाने हात पुढे करून भिकाऱ्याचा हात धरला व म्हणाला—

'माझा हात धरून आत ये!'

आपला डाव साधला, असे वाटून भिकारी घरे मालका बरोबर वाडघात जिना चढून तिसऱ्या मजल्यावर गेला.

यथे बसून तो तुला काय हवं ते सांगे'

वर घालक भिकाऱ्याला म्हणाला

भुकेने जीव कासावीस झाला आहे

दोन घास जवायला वाढलेत तरी चालले

नाही तर चार पैशे दिलेले तरी चालले'

भिकारी म्हणाला

“अम्स! येथे काही नाही तु पुढल्या घरी जा.” घर मालक त्याला म्हणाला.

“या कुपेसाठी इतक्या पायऱ्या नव्हत याच्या लागल्या ना मालक? ही गोष्ट आपण खालीच सांगितलो असतो तरी चालले असते.” भिकारी म्हणाला.

“मौ तुला कित्या विचारले की ‘कोण?’” पण तू उत्तर का नाही दिलेस? घर मालकाने रागाने विचारले.

“वर तर आतां आपला काय हुकूम आहे?” भिकार्याने परत विचारले.

“तुला सांगला आहेयानेवळ फुटकी कवडी सुद्धा नाही” जास्त बड-बड न करतां चालू लाग! घरमालक म्हणाला.

“तर मग मला खालपर्यंत पोचवा” भिकारी म्हणाला.

“मला एवढंच काम आहे का? आपल्या बालनं तूच जा कसा! घरमालक म्हणाला.

भिकारी इवाक सोडून उठला चाचपडन जिन्याजवळ गला जिना अर्धा उतरून गल्यावर त्याचा पाय खुकला व त्याचा पाय मुरगळला. दिचारा कसाबसा उठला आणि जिना उतरून लंगडत कपटून कसा तरी रस्त्यावर आला.

बरीदर त्याच वेळी उरलले दोघे आंधळे भिकारी समोर आले. तिसऱ्याला त्याच्या कण्ठ्याच्या आवाजावरून ओळखून जवळ येऊन त्यांनी विचारले— कायरे झाले?

पाय मुरगळला आंधळा घडले सर्व वृत्त सांगून म्हणाला—“आज मी हिंदू किंवा शकणार नाही तुमच्या जवळ एक दिनार असेल तर या दुकानात जाऊन काही तरी खाऊन पिऊन घेतो.

“आज वामच्यावर ही दुर्घटना पाह्याची पाळी आली आहे काही मिळाले नाही घरी जाऊ या” दोघ आंधळे तिसऱ्याला म्हणाले.

भिकार्याचे ते सर्व बोलण घर मालकाने ऐकले, तो एक अट्टल चोर होता त्याच्या घरी आलेल्या आंधळ्या भिकार्याच्या पाठोपाठ तो आला होता आणि त्या भिकाऱ्याच्या निवाऱ्याच्या जागी त्याच्या पाठोपाठ तिघांला.

थोड्याच वेळाने तिघे भिकारी ते रहात त्या जागी येऊन पोचले त्यांनी कुलूप काढले व आत जाऊन लगेच दारबंद केले परंतु त्या बाधी चोर सुद्धा आत पोचला होता.

आंधळ्यांनी आपली पेटी उघडली व आपली सर्व ठेव मोडून पाहिली बाराशे चांदीचे दिनार होते. त्यातला एक काढून एक आंधळा रोटी व भाजी दुकानातून विकत घेऊन आला तिघे जवापला बसले त्यांच्याच शेजारी बसून चोर सुद्धा खाऊ लागला.

‘चोष जेवत असल्याचा आवाज होतो आहे नवथा कोण? चोर?’ एक आंधळा म्हणाला लगेच सब चोर चोर” म्हणून

ओरडू लागल तो ओरडा एकून चारचौघे लोकजमा झाल्याचे पाहून तो चोर झुज्या एक ओंघळा असल्याच सोग करणासाठी डोळ मिटून असून म्हणाला 'अहो मालक हा! चौघांना कोतवाळ साहेबाकडे घेऊन चला त्यांना एक गुपित सांगायचाचे आहे.'

लगेच तिकडे जमलल लोक त्या चौघां ओंघठ्यांना घेऊन कोतवाळाच्या चौघडीवर घेऊन गेल

'हे कोण आहेत?' दुम्ही सर्व इकडे कशाला आलां आहां?' कोतवाळाने विचारिले.

तेव्हा ओंघठ्यांपैकी एकजण म्हणाला-
"साहेब! आम्ही तिचे ओंघळ मिकारी आहो कोणी तरी चोर आमच्या घरात शिरला आणि आम्ही काढाने मिळविलेली मिळकत पळवून नग्याच्या अयत्नात होता

'तो चोर कोठे आहे, खरे बोला' कोतवाळ इशारास म्हणाला.

'छडी पडली की आम्ही खरे सांगू साहेब!' डोळ मिटून ओंघठ्यांचे सोग करणारा चोर म्हणाला.

'घाला खरे बोलेपर्यंत फटके मारा' कोतवालाने शिपायांना आज्ञा केली

दोन फटके पडले असतील नसतील चोर डोळे उघडून म्हणाला माफ करा, कोतवाल साहेब! मी खर ते सांगतो पला सोडा आम्ही चौघेही ओंघठ्यांचे सोग करून गांवभर मीक मागतो आहो आणि आम्ही वाराण दिनार आजपर्यंत मिळविले आहेत' मी खर कोलला म्हणून मला मिळावयाची रक्कम मला देण्याची कृपा करावी जोशाने चार फटके बसले की ते गुळा खर बोलतील

कोतवालाने तो म्हणाला ते खरे समजून त्याला तीनशे दिनार दिले नंतर त्याने इतर तिघांना किती फटके मारले तरी त्यांना डोळ उघडले नाही तेव्हा कोतवालाने त्यांना सोडले आणि त्यांनी जमवून संशालून ठवलेले पैसे स्वतःच्या शिवाय टाकले

अमृतसिद्धी

ब्रह्मचर्य काळी गंध राज्यसूरीन असतां सामंतराजा विरायु याच्या पदरी नागार्जुन नामे बोधिसत्व प्रघात म्हणून काम करीत होते

प्रघात नागार्जुन दयाळू व दानशील व रसायनशास्त्रात व औषध तयार करण्यांत निपुण म्हणून प्रसिद्ध होता त्यात रसायन शास्त्रात प्रयोग करून एक गुप्त औषध व रसायन तयार केलें व ते खाऊन स्थाने स्वतःला व आपल्या राजाला जराभरणापासून मुक्त करून घेतलें होते

त्याने त्या औषधाचा व रसायनाचा शोध लावला त्याच्या मुळाशी त्याच्या मुलाचा मृत्यू होता एकदा त्याच्या मुलापैकी त्याचा सर्वात जास्त लाडका सोपदेव नावाचा मुलगा मरण पावला नागार्जुनाचा अर्थातच त्याचे फार दुःख झालें स्वभावाने दयाळू नागार्जुनानें विचार केला

की जगत कोणाला मरणच येऊ नये व मरणापूर्वी कोणाला शोक करण्याचे कारणच राहू नये

"रसायनच तयार करावयाचे झालें तर त्याला फार जास्त खर्च होणार म्हणून जनसामान्याला सुद्धा झपेल अशी औषधा वनस्पती वापरून अमृत तयार केलें पाहिजे" नागार्जुनाच्या मनात असा विचार होता.

त्या प्रमाणे तो औषध वनस्पतींचा शोध काढू लागला त्याला जवळ आयुर्वेद शास्त्राचे ज्ञान होते त्याचा पूर्ण उपयोग करून अनेक प्रयोग सुरू केलें अनेक क्रिया प्रथित्य करून यश मिळण्याची विन्हु दिसू लागली आणि संशतचा टप्पा गाढायची वेळ आली 'अमृतकला' नावाची एक विशिष्टमूळी त्यात मिळविली की प्रयोग पूर्ण होणार होता

इतक्यात ही गोष्ट इद्राला कळली त्यान लगेच अश्विनी कुमाराना बोलाविले आणि त्यांना आज्ञा केली- "तुम्ही लगेच भूलाकात निघा आणि नागार्जुन ते जो अमृत योग' सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करू केला आहे त्यात विघ्न आणा

अश्विनी कुमार वेष घालून भूलाकी प्राळ व नागार्जुनाला भेटून कुशल प्रश्न विचारू लागले म्हणाले- मग पुंगवा! राज्य कशी उलटून पाडावची यात आपण निष्णात व चतुर आहात आपणांस माहीत नाही असे या जगात काय आहे? पण आपण ब्रह्मदेवाचा संकल्पच उलटून टाकण्याच्या प्रयत्नात आपण व्यस्त दिसता आहा, हे काय? ब्रह्मदेवाने कपाळाने

लिहून ठेवले आहे तेच उलटून टाकण्याच्या प्रयत्नात आपण गुंतून राहिलात तर जगाच रहोड गाडणं कसं चालायच? अमृत सिद्धी साध्याने सृष्टीचे घालन करणेच देवाना अशक्य होईल. आपल्याला आपल्या प्रयोगात यश आले तर दैव आणि मानव यांत भेद तो काय राहणार? आपला लाडका मुलगा गेला म्हाबा आपण एवढा घसका घेतला व ब्रह्मदेवाची मूर्तीच बदलून टाकण्याचा निर्णय घ्यावा हे बरोबर नाही आपला मुलगा भूलोक सोडून निघाला पण तो स्वर्गधुल उपभोगीत आहे!",

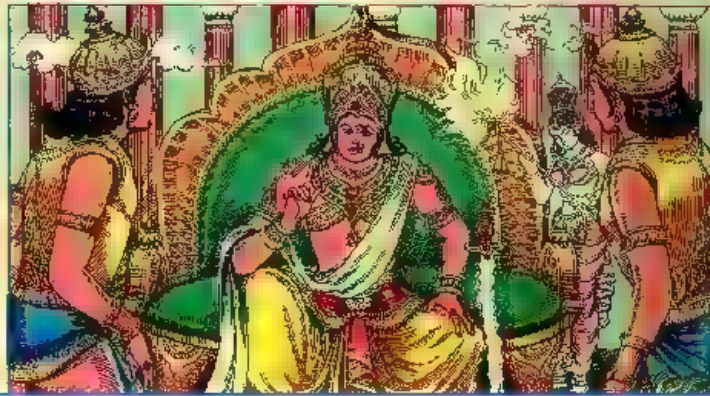
परंतु त्या सर्व उपदेशाचा नागार्जुनाच्या मनावर फारसा परिणाम झाला नाही आपण करतो आहे ते काम चूक आहे को

बरोबर या विचारात तो गुंतून गेला त्याचवेळी विराट् क्षासनराजाचा मुलगा जयसेन याच्या राज्याभिषेकाची ज्योत नयारी चालू होती शुभमुहूर्त अवलोकन यंत्र लागला नमस्तसे दरबारला उत्सवाचे रूप मेक झाले मध्यनरी वृद्ध ब्राह्मण रूप घेतले इद्र भूलाकात आला व जयसेनाला भेटून म्हणाला- नागार्जुनाने जे रसायन तयार केले आहे ते प्राशन करून माझ वडील जरामरणाच्या भयानुत सुवर्त झाले आहेत हे तुला माहीत नाही वाटते? म्हणजे तुला आयुष्यभर युवराज रहावे लागणार, तिहासनासुख हाण्याचे भाग्य लाभणार नाही

ते ऐकून जयसेन विचारात पडला तबहा तो वृद्ध ब्राह्मण त्याला म्हणाला-

"बाबारे यासाठी एवढे दुखी होऊन हातपाय गाळून वसण्यात काय अर्थ आहे? तुम्ही इच्छा पूर्ण होण्यास सांगता उपयोग आहे दररोज नागार्जुन जवणापूर्वी कोणी काही मागितले तर ते तत्काळ देतले वया हे त्याच्या जवणापूर्वी जा आणि मागपुढे न पाहता म्हण- मला तुमचे मुकक हवे आहे!" इद्राने जयसेनच्या मनात काँगल विष ओतले.

राज्याकांक्षा असल्यामुळे जयसेन दुसऱ्याच दिवशी नागार्जुनाच्या जवणाच्या वेळी गेला आणि वृद्ध ब्राह्मणाने सांगितले होते तसेच म्हणाला नागार्जुनाने कांय- ताही सहाय्य न दर्शविता आपली तलवार उपजून जयसेनाच्या हातात दिली व

महाराजा बाबासाहेब साहू यांचे कायदे असे होते की ज्यावेळी त्यांनी कोणत्याही कामावर जाऊन ते काम पूर्ण करून घ्यावे. त्यावेळी त्यांनी कोणत्याही कामावर जाऊन ते काम पूर्ण करून घ्यावे. त्यावेळी त्यांनी कोणत्याही कामावर जाऊन ते काम पूर्ण करून घ्यावे.

हे गोष्ट जिवंत राजाच्या काळावर हाहा म्हणता येतील. तो भावितव्य तेथे आला मुलगा करत होता ते बरोबर नाही असे त्याला समजावून सांगू लागला.

तेव्हा नागार्जुन राजाला म्हणाला- "महाराज, हे युवराज मारीत कां आहेत याची पूर्वापर कथा मला माहीत आहे ते निमित्त साज आहेत म्हणून त्याला अडवू नये. आतापर्यंत तो पूर्वे जन्मी 'नकी' न म्हणतां नव्हाळणव वेळा आपल डोळे कापू दिले आहे. आज शंभरावी वेळ आली आहे ती हा जो वेच धारण केला आहे त्याला अपकीर्ती धर्ता काम नये, यासाठी ती जवळ बिल्याप्रमाणे ते पूर्ण करण्याची कबाबदारी माझ्याहूनही आपणांवरही

आहे" असे सांगून नागार्जुन राजाला अगदी दोंबट्या म्हणून कडकडून भटला. त्यानंतर त्याच्या जवळच्या मुळघांतीची एक मुर्ती काढून ती तलवारीवर घासून तलवार जयसेनाला देत म्हणाला- "बाबा रे, जाता वार कर!"

जयसेनेने यावेळी वार करताच नागार्जुनाचे डोळे, कसळ देऊ कापताच जसे जमिनीवर पडले तसे पडले.

ते दृश्य पाहून न शकल्यामुळे राजा स्वतः आत्महत्येचा करायला तयार झाला.

त्या वेळी नागार्जुनाचे खाली पडलेल डोळे बोलू लागले- "चितामरन होऊ नकांस तू किमी जन्म घेतलेस तरी मी निरय तुझ्या बरोबरच राहीन." असे म्हणत प्राणत्याग केला. राजाला जिवाचा वीट आला त्यान तत्क्षण मुलाचा राज्याभिषेक करून दिला व तपश्चर्या करण्यासाठी वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला.

अशा प्रकारे जयसेनाला शब्दशान झाला वेवेदिकांची इच्छा पूर्ण झाली.

मुहम्मद-बिन-तुघलक

दिल्लीच्या गादीवर १३२० इ.स. मध्ये वर्षी मुयझक वंशाची सत्ता स्थापन करणारा खानमुहम्मद तुघलक हा आला तो गादीवर आला तेव्हाच पहात म्हणता त्या देशाच्या स्वातंत्र्यपत्र परत पण अस्तित्वा त्याच्या स्वातंत्र्यपत्राची दिल्लीच्या सत्ताहीवर एक नवा ताराज उभारण्यास झाले होते.

खानमुहम्मद देशाभ्यास करिताच विजा-मुहम्मद देशाच्या फकीर म्हणता- "दिल्ली दूर असा." म्हणजे दिल्ली पुढे दूर आहे' तो गोष्ट अल्लह सत्य झाली.

खानमुहम्मद त्या स्वागत भोगण्याची आला तेमळे त्याचेवेली ते तोच त्याच्या बोव्यावर जायलाच जाण मुसलमान सत्तावर वरण वावला आपल्याने मुसलमान शत्रुत्वाचे लढ्यावर त्याचा मुलगा उन्मेषात याचा हा फट असल्याने सत्तावा वाटले.

उत्सुखात महम्मद-बिन-मुयझक या नामें गावेवर बसला चवथ स्व-भाषाच्या मुलतान मुयझकने दिल्लीहून राजधानी देवगिरीला न्यायचं ठरविले. देवगिरीला होजताबाद हें नाव दण्यात आले ही राजधानी दिल्लीहून सातशे मैल दूर होती तेथे एक किला व अनेक इमारती बांधण्यात आल्या.

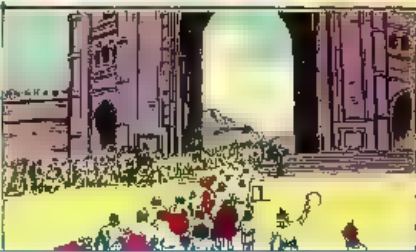
परंतु देवगिरीला राहणं दिल्लीच्या नागरिकांना तब सुखार्थ वाटलं ही नाही अधिकारी वर्गाला सुद्धा दिल्ली-बास सुखाचा वाटण होता शंभरी मुलतानांला सुद्धा नवी राजधानी बावडेगाची झाली म्हणून व्हाते परत दिल्लीला जाऊन हुकुम काढला. सगळ्यांत तें मान्य होतं परंतु मुलतानांच्या चंचल स्वभावाचा त्यांना रागच आला.

फक्त सरकारी दफतरेच नव्हे तर विन्त्याच्या सवे रहिवाशांना सुद्धा दौलताबादला जावं लागेल असा मुलतानांनी हुकूम काढला. मुलतानांचा हुकूम आला तरी विद्वान् पिका विन्त्याला राहणाऱ्या रहिवाशांना आपलं सवें चिन्हा उचलून नेणं मान्य नव्हतं.

परत जाण्याचा कार्यक्रम होजताबादला घेऊनला गेला नाही. इतक्या दुरचा प्रवास करणं बांधू व घाल्याने अनेक प्राण्यांस मरुते, वाटेत विस्मयान डाकु व लुटेऱ्यांनी लुटव 'तका बीब' कसे उरलेले नागरिक विन्त्याला पोचते परंतु तेथील घरे घरे मळून गेली होती, सरकारचं विन्त्या विवाह म्हणून मुलतानांनी घरांजवळ वें घराजंमुरलं होतं तेही मुरल.

हुकुमाची परधान काणाच्या सर्व तगा-रिकाणा धमकावून देवगिरीला जाण्यास लावले. आज्ञेच्या सगड्या पांगळ्या नागरिकांना सुद्धा वधले. काहं आणि सैनिकांने सर्वांना पिटाळून हाकत देवगिरीला आणलं म्हणून जिव्येक वाटतेच शरणांत मुकले प्राचीन 'दल्ली' शहर विजय झाले.

सरकारी खजिना रिकामा झाल्यावर मुलतानांनी सोन्याच्या व चांदीच्या लष्करीऐवजी नांद्याची नाणी काढली. तेव्हा काही लोकांनी त्यांच्या चवळ जी लष्कराची भाडी होती ती बितळवून त्यांना लष्करी घरांचे काढले आणि आरक्षण आणखी साजराबाबा मुलतानांनी प्रजेवर जागत कर बसविले जे लोक कर भरू शकले नाहीत त्यांच्यावर अनेक प्रकारे जबरजस्त झाले.

मुलतान ते राज्यविस्तार करण्यासाठी ठरवून तीन लक्षां सत्तर हजाराने सैन्य उभे केले. पहिल्याने त्याने हराण देशावर स्वारी करण्याचे ठरविले. परंतु या विचार नंतर त्याने बदलला आणि समान प्रतिसादीन लहान लहान राष्ट्रे जिंकून आल्या. मात्र जयात आणण्याच्या हेतूने तो हंगराई प्रदेशांतून आपलं सैन्य घेऊन निघाला.

परंतु त्या घराणालाही त्याचा यश आले नाही. इफने शर चारं त्याच धेंड्यां सुरू झाले. बर्फाची मुकावे घेऊन डोंगरांचे जंगलं काढी काढी वामले व शेजारील सैन्य त्याच्या चिरड्याने मेलं. बाटेत गी लहान मोठी राज्ये होती त्यांच्या सैनिकांनी या शत्रूसैन्यावर छात्रे घातून त्यांचा हाताडाण उडवून दिली. अशाचप्रकारे अनेक सैनिक शायक मुकले.

त्याच्या सैन्यात सर्वत्र बंडाळी मोडून राज्यासाठी सलतान मुहम्मद बिन तुगलक स्वतः गेला असता त्याला विषयस्वर झाला व तो ३ स १३२९ साली मरण पावला. लहान लहान सलतान राजे स्वतंत्र झाले आणि तुघलकाचे साम्राज्य विघटित होऊन गेले.

राठे राठचम

सिंहपुरी वं वंजिंगी ही दोन्ही एकाला एक जामून वडी राण्ये होईत. सिंहपुरीचे मुलतान करून घेतले तर वंजिंगी राज्य कारभार कुर्बल राण्ये होते. परंतु तेथील राजा कालकेतु हा फार महत्वाकांक्षी राजा होता. त्याने कित्येकदा सिंहपुरीचा राजा वीरसिंह यांच्याशी युद्ध करून स्वतःचा पराभव करून घेतला होता.

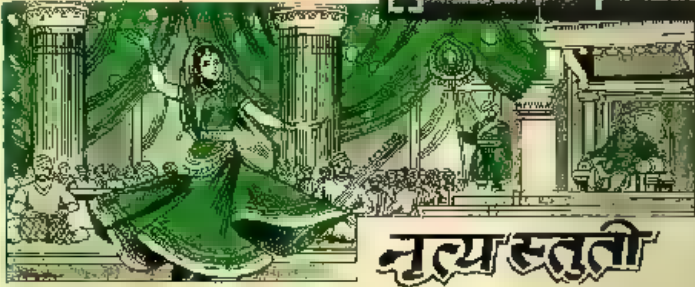
काही तरी लढाई करून वीरसिंहाला कैद करून आणायच्या कामकेतुने विचार केला. त्याने आपला एक बूट वीरसिंहाकडे पाठवला. तो म्हणजे राज्याचे कायमचे सत्य करून घेण्याच्या हेतूने बोधणी करण्यासाठी वीरसिंहला आपल्याकडे येण्याची विनंती केली. वीरसिंहने त्या बोधणीस होकार दिला.

चार दिवसांनी सोनव्या अंबरलाकडून आलेल्या सिंहपुरी राजाच्या सन्मानार्थे कालकेतुने एक मोठ्या येजवानीची तयारी केली. आता सिंहपुरीच्या राजाला कैदकरणे सोपे जाई असे कालकेतुला वाटले. त्याने वीरसिंहला बट्टेयटून विचारले—“एका राजाने आपल्या वारक्या मरणात विश्वास, उत्सर्ग करून त्याला येजवानी दिली व ‘पुला आता कैद करतो’ म्हटले तर त्या राजाची परिस्थिती काही होईल?”

“शत्रू राजा बुद्धिमान असेल तर येजवानीला जाणारच नाही!” सिंहपुरीचा राजा म्हणतला. ते उत्तर ऐकून कालकेतुला संशय आला व त्याने बदलाव विचारले—“मग तू कोण साहेब?”

“मी वीरसिंह महाराजांचा मुख्य अंबरलाक आहे!” असे तातूंत त्याने आपला वेप काढून फेकून दिला आणि म्हणाला—“कालकेतु, सामन्या महाराजांनी युद्धात तुला अनेक वेळा पराभव केला असूनही तुला विनंत स्वीकारा व तुला आपला सामंत करून घेतले नाही आता वामने तेंग तुझ्या सरहद्दीवर उभे आहे व स्वारीचा तयार आहे.

नृत्यस्तुती

लक्षण नावाच्या देशात बूडामणी नावाची एक नर्तकी होती. तिने अनेक दरबारांत आपले नृत्यनेपुण्य दाखवून सर्वांकून विन्यासारखी तीच असल्याची प्रशंसा मिळविली होती.

एकदा तिने मालव देशाच्या दरबारात आपल्या नृत्यकलेचे प्रदर्शन केले. तिचे सुंदर नृत्य पाहून राजाबरोबर सर्व दरबारी मग्न होऊन गेले.

राजा तिचा सत्कार करण्यासाठी तिला मोठे इनाम देऊ लागला तेव्हा ती म्हणाली— “महाराज, नृत्यशास्त्रावरचा प्रामाणिक ग्रंथ लिहिणारे ललिताचार्य याचेही आपल्या दरबारात आहेत ना! त्यांनी माझ्या नृत्याविषयी आपले विचार व्यक्त करावे, या शिवाय मला कोणतेही परिशोधक नको!”

राजा, बूडामणीचा उद्भवण पाहून थक्क झाला. त्याने ललिताचार्यांना

चार सप्ते बोलावे म्हणून विनंती केली. ललिताचार्य आपल्या उच्चत आसनावरून उठून जमे राहिले— “बूडामणी ही नृत्यकलत परिपूर्णता प्राप्त करण्याच्या महत्वाकांक्षेने प्रयत्न करीत आहे. त्यासाठी तिला मार्गदर्शन म्हणून मी काही सूचना करणार आहे. असे सांगून नृत्यकलक्षिणी काही मुख्य बाबी सांगू लागले. परंतु त्यांनी बूडामणीने त्या पूर्वी जे नृत्य केले त्याविषयी एक शब्दही बोलले नाहीत.

दुसऱ्या दिवशी ललिताचार्यांकडे बूडामणीने पाठविलेला एक नोकर आला व त्याने त्याच्या मालकीणीने सायंकाळी सांगितले आहे असे सांगून एका पत्राबरोबर एका देशी रुमालात सुवर्ण तबकात बांधून दिलेली एक वस्तू ललिताचार्यांना दिली.

ललिताचार्यांनी पत्र उघडून पाहिले त्यातील मजकूर असा होता: “अनक

राजा महाराजांच्या हाती माझा सन्मान सत्कार झाला आहे व मी नृत्यकलत प्रवीण असल्याची प्रशंसापत्रे मिळविली आहेत. अशी मी नृत्यकलत सत्पत्नी म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या तुमच्यासारख्या काहीतरी भेट दिल्याशिवाय मी हा देव सांडून जाणं मला थोड्या काळात नाही. आपणांस जाठवण रहावी या आशयाने मी ही भेट आपणांकडे पाठवीत आहे.”

ललिताचार्यांनी देशी रुमाल सोडून पाहिला व आश्चर्यचकित झाले. कारण त्यात कवच्या कोड्याशिवाय काही नव्हते. क्षणभरच ते बूडामणीच्या अडकाराखालून आवकवचकित झाले असले तरी स्वतःला सावरून त्यांनी हिला हे पत्र लिहिले.

“तू पाठविलेली भेट पोचली. ती वाचून ज्या देशी रुमालात तू पाठविली होतीस तिच्यासारखीच तुम्ही वस्त्राभरणं हांती त त्यांतील तुझे मन कसे असू शकते हे आतली भेट पाहून कळेल. तू देऊ शकशीक अशाच जे नृत्या शक्तीलायक वस्तू तू माझ्याकडे भेट म्हणून पाठविण्यास तू पाठविलेली भेट पहिल्यावर तुम्ही आठवण काय राहणार नाहीतर काय?”

नाकराने ती चिट्ठा बूडामणीला नेऊन दिली ती नाचण्यावर तिला तिने केवढी मोठी थोड वळकली ते कळेल ती स्वतः

ललिताचार्यांकडे गेली व त्यांच्या पायांवर ठोके ठवून त्यांची माफी मागितली.

ललिताचार्यांनी तिला उठविले व म्हणाले— “तू चांगली नृत्यांगना आहेस या गोष्टीचे शका केव्हाही नव्हतीच.”

बूडामणी चकित झोळत म्हणाली— “आपण हीच गोष्ट काळ दरबारात सूचना म्हणून जरी केली असलीत तर मी ही वळक करायला धजल नसते. कदाचित तुम्ही माझ्या सारख्यांच्या समात जो थोडा गने असतो तो नाहीसा व्हावा म्हणून कदाचित तुम्ही हे केले असावे!”

हे ऐकून ललिताचार्य थोडे हसले व म्हणाले— “नृत्य करण्यात तुम्ही बरोबरी

कल शकेल अशी दुसरी कोणी नाही, असा अहकार होता यात शक्य करण्यासारखे काही नाही राजसभेत मी आपला अति प्राय द्यायला द्यावा होता, या म्हणण्यात तुझा काय हेंच होता तो मला कळला नृत्यकलचे मर्म समजणाऱ्या माझ्यासारख्या-कडून प्रशंसा मिळवून तिला आतां पर्यंत जी कोर्ती व प्रतिष्ठा मिळाली होती ती काकणभर आणखी वाढेल असे तुला वाटत होते होय ना?"

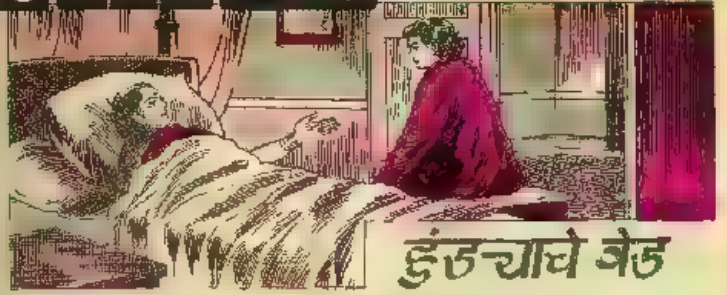
बूडामणीने ललिताचार्यांना अभिस्कार करून हाकाराची मान हलविली

"मी एखाद्या सामान्य प्रेक्षका प्रमाणे तुझ्या अगविक्षपावर चालणाऱ्या तुझ्या पाचलावर नजर ठेवून हाळथा बाज-वणार नाही, कळलं का! त्याच कारण मला शास्त्राची माहिती आहे. एक नृत्य-चाय म्हणून तुझ्या नृत्यकलेत वृद्धी व्हावी याची जबाबदारीसुद्धा स्वतःवर घेऊन तुला माहिती नसल्याने उच्चतर नृत्य-कलेच्या समीक्षेची मी माहिती पुरविली."

"तुम्हारे, मी आपल्या अज्ञानाबद्दल आपला उद्देशही समजू शकले नाही"

"बूडामणी, हे तुझं केवळ अज्ञानच होते असे नाही त्यात फारही होती नृत्यातील अत्यंत उन्नत अशी तत्वे काय आहेत ती तुझ्याशिवाय त्या सभेत इतरांना समजून देण्याची गरज नव्हती नृत्य हे महासागरा-सारखे गभीर आहे त्यातील तुला माहीत नसलेल्या काही गोष्टी मी थोडक्यात तुला सांगायला हे मला माझ्या सांगू शकलो म्हणजे तुम्ही नृत्यकला खांगळी कळली आहे, असे मी समजत होतो हेच अर्थ निवतो ना? काणत्याही सधेने विचार करून पाहिले तर सभेत मी म्हणाले, त्यावरून तुझ्या नृत्यकलेची मी प्रशंसाच केलेल्याचे प्रगत होते, त्याच्या विरुद्ध बोल-त्याचे सिद्ध होत नाही

त्यानंतर बूडामणीने तिला माहीत नसलेल्या काही गोष्टी ललिताचार्यांच्या जवळ राहून शिकून घेतल्या व त्यांचा आशीर्वाद घेऊन स्वदेशा निघून गेली.

हुंड्याचे वेड

मुलगा रघुनाथ लालाची मुलं माळयला म्हणून निघाला तेव्हा पार्वतीबाई बर नाही असं सांगून खाटभर सुटकुळ करून पडून होती. रघुनाथाला काय करावे, तेव्हा पासून आपल्या भावंडांची जबाबदारी सुचिना आईला काही सुद्धा झालं नाही, हे त्याला चांगलं माहीत होते सासूचे मान-पात्र, कोडकीतुका रीती प्रमाणे व्हायला पाहिजे तसे झालं नाही, याचा तिला राग होता

रघुनाथाने आईला अनेक प्रकारे समजा-वून सांगून पाहिले अगळ्याच ती एकच उत्तर देई 'मला बर नाही हे सुन म्हटली की ती येणार नाही का की मी तिच्या पाहणार नाही?' अशी वाकडी उत्तरे देऊ लागली

पार्वतीकाकूना रघुनाथ व्हा एकुलता एकच मुलगा, तो गेली तीन वर्षे अगळी एका गावी राहून नोकरी करित होता

ने माड्याच्या घरात राहात त्याच्या बाकाती एक गरीब कुटुंब राहत असे. ललिता लहान असतानाच तिची आई वारली तेव्हा पासून आपल्या भावंडांची जबाबदारी तिच्यावर आली, वडिलांची मिळकत अगदी बत्ताची परंतु ललिता तेंवढ्यावरच सब कुटुंबाचा खर्च भागवीत असे ती तशी सुंदर नसली तरी तिचा खाल सांखिक स्वभाव आणि घरकामातले नेपथ्य पाहून रघुनाथाचे मन तिच्याकडे जाकविले

ललितारसारखी बायको घोटसा भाग्य ने मिळते असे त्याला वाटे तिची समती मिळाल्यावरच तो आईवडिलांना तिच्या घरी घऊन घेला होता

पंचवीस हजार रुपये हुंडा दिला तर या मुलीला सून करून घ्यायला तयार असल्याचे पार्वतीबाईंनी सांगितले परतायच्या वळी गाडीत बसतांना

रघुनाथ आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला—
“आई, या मानपानाच्या गोष्टी सुद्धा
बिसर! लग्नाच्या वडिलांना पंचवीस रुपये
मुद्धा देणे अक्षक्य आहे!”

पार्वतीबाई कपाळाळा आंठ्या घाळून
म्हणाल्या “तरमग, असल्या दरिद्र लोकांशी
आपल्याला संबंध कुठे कसाळा? रघुनाथ
द्विरमुसत्यासारखा होऊन म्हणाला—^१ आई
पैसेच का सर्व असतात? मी लग्न करायचं
झाल तर ललिताशीच करणार.”

रघुनाथचे वडील कोणाच्या हौ बाजून
बालण अक्षय समज्याने नटस्थारखे गप्प
राहिले

“रघुनाथ तुंडा देणे शक्य नसेल तर
सामान्या मानपानसाठी म्हणून निदान पांच

हजार तरी घायला हवेत!” पार्वतीबाई
म्हणाल्या

“आई, या मानपानाच्या गोष्टी सुद्धा
बिसर! लग्नाच्या वडिलांसाठी मीच ललि-
ताच्या वडिलांना अशी रक्कम देणार
आहे!” रघुनाथ म्हणाला

त्यामवर लग्नासाठी न्हाण्याची सर्व
तयारी तिला विचारल्या शिवाय माती
दुसऱ्याच दिवशी लग्न होते

त्या प्रमाणे सर्व नतेवाईकोसह चार
गाड्या निघाल्या पार्वती तळेत बराबर
नाही असे सांगून आपल्यांना निरोप
देऊ लागली

त्या गावात वैद्य काही थोडे थोडे
नाहीत मी तुम्ही पेटी तयार करून
काकांच्या बरोबर गाडीत पुढे पाठविली
आहे” असे म्हणत रघुनाथ आईला
निघायला घाई करू लागला

सर्वलोक ललिताच्या गावी नदीकाठी
पोचेपर्यंत रात्र झाली होती. म्हणून इतर
गाड्या नदीपार करून गेल्या ह्याच्या
रघुनाथ बरीच गाडी आली तोपर्यंत
नदीत बरेच पाणी वाढलं हात पुलावरून
पाणी वाहू लागलं होत

“पूर ओढरे पर्यंत आणजे सर्वांना
या काठावरच रहावे लागणार!” गाडीवान
म्हणाला

ता पुढ म्हणाला—“सामला बत नाही,
मध्यरात्र उलटल्यावर उत्तरेलही नाही
तर तीन चार दिवसही कायतील!”

ते ऐकून पार्वतीबाई उत्सहाने गाडीत
उठून बसल्या इतक्यात तोंडाच्याचा धारा
सुटला. नदी काठावर अवळच निवाऱ्याला
म्हणून एक कौलार घर होते. गाडीवाला
त्या घराजवळ आपली गाडी घेऊन गेला.

रघुनाथाने बारावर पाप देताच एका
मध्यम वयाच्या माणसाने येऊन दार
उघडले व विचारले—^२ कोण तुम्ही? काय
पाहिजे?”

रघुनाथाने सर्व परिस्थिती त्याला
समजावून सांगितली व म्हणाला—“बाहेर
काळोखा बरोबर सोसाट्याचा धाराही
सुटला आहे नदीचे पाणी ओढरे पर्यंत
तुमच्या घरात निवाऱ्यासाठी टंकाच
म्हणतो”

‘आमचं घर म्हणजे आपलंच आहे
तुम्ही आमच्या घरात लग्न उरकायचं
ठरविलेत तरी आमच्या हक्कत नाही
असं हक्कत म्हणत तो आतल्या बाजूला
बळून मोक्यात म्हणाला—^३ अग रागिणी!
आपल्या घरी वाहुणं सडळी आली आहेन!

बराच रागिणी बाबाची मुलगी बाहेर
आली व तिने रघुनाथच्या आई वडिलांना
नमस्कार केला तिचे वय वीस वर्षाहून

जास्त नसावं नववासाखी होती ती
मुलगी

पार्वतीबाईंनी ‘कोणको’ म्हणत असनां
त्या मुलीने तिजवळ लग्न न देता तिन पिढल
भात करून सर्वांना जेवामला वाढल एका
मोठ्या खोलीत सर्वांना अंघरण घालून
विली कोणत्याही प्रकारे मीठ सकोच
मनात बाळगू नका. काही जबर लागली
तर हांक साध, मी शेजारच्या खोलीतच
आहे” असे सांगून निघून गेली

पार्वतीबाईंना रागिणीला पाहिलं तेव्हा-
पासूनच त्यांच्या मनात नवंच विचार घोळू
लागले, सुंदर मुलगी आहे या घराच्या
मालकाची एकलती एक मुलगी आहे. या

पार्वतीला पण राग आला. ती म्हणाली-
ही मुलगा सुंदर आहे आल्या गेल्याची
विचारपूस कशी करावयाची तिला चांगली
माहीत आहे. काही हुडा देण्यालायक लोक
दिसत आहेत!"

'क्यान म्हणजे हुडा बसूळ किती होत?
हेच ना? बाबांना आजोबांनी किती हुडा
विला होता हे मी एकलं आहे!' रघुनाथ
म्हणाला.

रघुनाथचे बडील कुची बदलून पुढात
थाऊ असले पार्वतीबाई दचकल्यासारख्या
होऊन म्हणाल्या-"ते दिवस निराळच
होत. मी उजाडल्यावर रागिणीच्या
बडिलाशी बोलतेच आणि या लग्नाला
त्याचा होकार मिळविनेच! नाही जमेल
तर पुरात उडी घेत!"

हा नवीन प्रसंग कसा सोडवायचा
रघुनाथला कळत नाही. तो विचारात पडून
गला आणि त्याला काही वेळ नेहापही
लागली. पुन्हा त्याची झोप मोडली
तां पर्यंत उवाडू लागले होते नदीचे
पाणी जोसल्याच पुलावरून येता मुळ
झाल्यावरून स्पष्ट कळत होत

त्या पूर्वीच जाम्बा झालेल्या पार्वतीबाई
रघुनाथला म्हणाल्या-"आता पुढला प्रवास
येथेच थांबवू या ते कम काही जमणार
नाही तुझ लग्न रागिणीशीच झाले

पाहिजे!" असे म्हणत त्या रागिणीला
हाक मारीत घरात गेल्या

त्यानंतर एक दोन मिनिटांच गेली
असतील, पार्वतीबाईंच्या ओरडण्याचा
आवाज ऐकून रघुनाथ च त्याचे वडोल
तिकटे धावत गेले. सर्व घर निश्चिंत होते
बराचसा भागच्या बाजूचे दार मताड उघड
होते. त्यांनी बरोबर आगलली पेटी त्यांनी
ठेवलेल्या जागवर दिसली नाही. बरबरात
असलेल्या पावेती बाईंच्या हातात एक
कागदाचा तुकडा होता तो घेऊन
रघुनाथ वाचू लागला त्यातला मजकूर
असा

'हे घर आमचे नाही. या घरचे लोक
नीर्यापाचला गेल असल्याचे कळल्यावर
आम्ही एका किल्ल्यात मा घराच्या दारां-
वरचे कुलूप उघडले त्यात आम्हीला एकही
सूचनाच नव्हत सान्द्रती नाही. लग्नाचा
जात असलेल्या तुम्हां लोकांच्या पेटीत
किमती वस्तू असणार हे आम्हाला माहोत
होते पेटीचे कुलूप फोडून तुमची झोप

मोड कशाला करावची असाविचार करून
पेटीच उचलून घळत जात आहो! इतर
सामान सुद्धा नत आहोत! पुर अला तो
आमच्या भल्यासाठीच'

डबडलेल्या डोळ्यांनी पहात असलेल्या
आईला रघुनाथ म्हणाला 'आई वाईट
वाटून घेऊ नका! तुझ दागित कंबर पट्टा
सर्व काकांच्या वाडीत पुढ पाठविले आहेत
तुला हवी होती ती सुवर चुन सासरी
आल्या आल्याच घर सर्व लुटून पळून
गेली.

आपल दागित, पंढणी वगैरे चारीला
गेले नाहीत याबद्दल आनंदाने म्हणाली-
"मोठा यमगंडच उडला म्हणावयाचा
याबरोबर साज हुड्याच पिस सुद्धा गेल'
निघा तर, मुद्दत गाडला पाहिजे! माझ्या
होणाच्या मुतेला सब दागित घालून सरविल
पाहिजे'

आईत झालेला बदल पाहून रघुनाथ
बरोबर त्याच्या बडिलांना सुद्धा अन्धानंद
झाला

मन लायून करून घेतले तर सुंदर मुने
बराबर नदी काठावरचा हा सुंदर बगला
मुद्दा आपला होईल!

"नदीका पुर आला तो आपल्या
भल्यासाठीच तर आला! पार्वतीबाई
इत्साहान म्हणाल्या

'म्हणजे! पुर सकाळच्या आत आसरेला
तुम आपण मुद्दतीवर गाची पोहोच!
रघुनाथ म्हणाला

'त्याच मुद्दतीला रागिणीच्या मळबान
मंगलसूच बांधले की झाल!' पार्वतीबाई
म्हणाल्या

'तुला अम तर झाला नाही, आई!'
तो रघुनाथ म्हणाला

महाराजांची मेहेरजर

पुण्यमिरी नावाच्या एका गान्धी धनजय व गोपीनाथ नावाचे दोन व्यापारी बाजार पेठेत राजस्वखात ठुकाने काढून सुगंधी इंधनाचा व्यापार करीत असत.

एके दिवशी राजाचा एक शिपाई धनजय कडे आला आणि "तुम्हांला महाराजांनी आज संध्याकाळी त्यांच्या खाव महालाल भेटीला यायला सांगितले आहे" असे सांगून निवून गेला. संध्याकाळ झाल्यावर धनजय राजाच्या दर्शनाला गेला आणि काही वेळाने आपल्या दुकानात परत आला. गोपीनाथाला, धनजयला राजाकडून निरोप आल्यावर तो जाऊन भेटून आल्याचे कळलं त्यानं त्याला तसे विचारलं व म्हणाला- "महाराजांनी तुला बोलविल होते म्हण? कशाला ते?"

"महाराज व मी आपसात पुष्कळ गुप्त गोष्टी बोललो. आतां ते सर्व मी तुला

सांगू म्हणतां?" असे थोड्याशा उच्च स्तरात धनजय गोपीनाथला विचारलं मिचारा एवढेस तोंड करून निघून गेला.

त्यानंतर ही कित्यकदा दर आठवड्याला महाराजांकडून धनजयला निरोप आला व तो संध्याकाळी महाराजांकडे जाऊन आल्याचे गोपीनाथाने प्रत्यक्ष पाहिलं.

गोपीनाथच्या मनात कालकाळ होऊ लागली त्यानं पुष्कळ विचार करून पाहिला परंतु धनजय राजाकडे का जाता हे गुप्त त्याला सुट्टीच कळल नाही. एके दिवशी त्यानं बायकोला ती गोष्ट सांगितली म्हणाला- 'मी किती डोक फोडून पाहिलं, परंतु या मागच गुप्त काही कळलं नाही तू सुद्धा थोडा विचार करून पहा!' "

तेव्हा बायको तब्याकडे विचित्र तऱ्हेने पहात म्हणाली "या एवढ्याशा गोष्टी-

साठी विचार करू म्हणता? तो धनजय दर आठवड्यातून एकदा राजाच्या दर्शनाला जाऊन येत आहे असे समजावयाचे!"

गोपीनाथाला तेच असले पाहिजे या गोष्टीची खात्री झाली. त्याने बायकोच्या हशारीची खूप वाखाणणी केली.

"तुम्ही माझी एवढी वाखाणणी करून तुम्हांला काय मिळणार आहे? राजाची मेहेरजर मिळविण्याच्या धनजयाची चांगलं सवध ठवा. कदाचित एढ कधी आपलं नवीन उबडेल!" गोपीनाथची बायको म्हणाली.

दुसऱ्याच दिवशी गोपीनाथाने बायको कडून चार चांगलीशी पक्वान्ने करवून घेतली व बाजारातून फळफळावळ आणून ती टोपलीत भरून धनजयकडे घळत गेला. आपल्या घरी कधी पाऊल ही व टाकणारा गोपीनाथ आपल्या घरी मिठाई व फळफळावळ घेऊन आलला पाहून धनजयने आश्चर्य चकित होऊन त्याला विचारले "अरे असं बायले काय कारण झालं रे? आणि तू सर्व कशासाठी?"

तुमच्या घरी यायचा विचार कित्येक दिवसांपासून करीत होतो; आजच थोडा वेळ मिळाला ही फळफळावळ आणि मिठाई घेई म्हणालं तर मुलासाठी! एवढा खर्च करण्याची शक्ती नसण्या इतकी

गरीबी अजून तरी आली नाही!" गोपीनाथ म्हणाला.

त्यानंतर ती धनजय बराबर बराच वेळ डकड्या तिकडच्या गप्पा मारून घरी परतला. त्या दिवसा पासून गोपीनाथ धनजयच्या घरी नेहमी जाई गेई. प्रत्येक वेळी मिठाई व फळफळावळ भरून जाई.

काही दिवसांनी राजाचा दर वसूल करणाऱ्या अधिकाऱ्या कडून गोपीनाथकडे एक शिपाई आला आणि धुकती कर म्हणून शंभर मोहोरा खजिन्यात मगल्या असा एक खलिशा देऊन गेला.

त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी गोपीनाथ दुकानात निघताना बायकोला म्हणाला-

‘मी आज संध्याकाळी कर वसूल करणाऱ्या अधिकार्याकडे कर देऊन येणार आहे म्हणून संध्याकाळी घरी यायला थाडामा उशीर होईल

बायको चकित होऊन विचारलागली- ‘तुम्ही राजदरवारात कर भरणार, म्हणजे?’ बायकोच्या प्रश्नाकडे अर्थच कळला नाही म्हणून म्हणाला- ‘तू चरो सला कळेल असा शब्दान सांगितलस तर?’

‘तुमच्या बरोकरीना व्यापारी धनञय हा तुमचा मित्र. त्याच्यावर महाराजांची येहर मजूर आहे. बस तुमच्यावर कर कसा लावला जातो आणि तो अधिकारी तुमच्या विरुद्ध काय करू शकणार हो?’ माझ्या म्हणण्याचा अर्थ थोडक्यात बसा आहे की तुमच्यावर कोणत्याही प्रकारचा कर दरबाराकडून लापताच कोमा नये’ बायको म्हणाली

गोपीनाथला बायको म्हणाली ते छान पडल त्यान कर बरला नाही एका आठवड्यातच गोपीनाथकडे राजाचा

शिपाई आला व म्हणाला- ‘महाराजांनी तुम्हांला आज संध्याकाळी येऊन भेटून जायला सांगितले आहे!’

धनञयच्या कुपेपुळच आपल्यावर महाराजांची मेहेरनजर होत आहे असा विचार करून अत्यंत आनंदाने गोपीनाथ महाराजांच्या दशांनाला संध्याकाळी गेला राजा त्याला पाहताच म्हणाला ‘मो तुला कां बोलाविल, कळले का?’ माझा हा खास महाल मुझ्याकडून आढून स्वच्छ करवून घेण्यासाठी गेल्या आठवड्यापर्यंत हे काम धनञय नावाचा व्यापारी करीत होता या आठवड्यापासून हे काम तू करीत जा तुला या गोष्टीची आठवण करून देण्यासाठी माझा शिपाई दर आठवड्यातून एकदा येत जाईल कर भरावची टाळाटाळ करणाऱ्या तुमच्या सारख्या व्यापाऱ्यांना हीच योग्य शिक्षा आहे!’

त्या दिवसापासून राजाचा वाड्याकडून साफसुफ करण्याची जबाबदारी गोपीनाथवर येऊन पडली

गणेश पुराण

आवारात इतकी गडबड होत होती तरी

गडी घोरत पडलेला होता. शंजारीच रस पीत असला जमिनीवर जो गळला त्या मुळ चिखलच झालेला होता पाहारेकऱ्यांना बोलावून त्यांना विचारले तर ते म्हणाले- ‘बरीच राग उलटली, गडी घोरत पडलेला होता आम्ही मुद्दा पंगू लागलो. इतक्यात हत्तीचा मींकार ऐकू आला आणि डोळ उघडून पाहिले, काळोखात एक मोठा हत्ती विसला, अस बोंबून बोंबून खात होता आणि चरकातून उसाची ताट बाहेर येऊन पडताने तशी ताट टाकीत होता. आम्हाला फार भीती वाटली आम्ही तेथून पायच काढला!’

जमिनदाराचे भन पार बदलून गेले. तो तसाच निघाला आणि गड्याच्या पायां पडत असल्यासारखा त्याने साष्टांग नमस्कार वातला बडधाची सोप मोडलीतो उठून उभा राहिला जमिनदार त्याच्या पायांवर डोके ठवून त्याचे पाय घट्ट धरून पडूनच होता जमिनदाराचा बायकोने गणेशाच्या मूर्तीला नमस्कार केला व म्हणाली- ‘प्रभो! तू इतक्या दिवसांनंतर का होईना आमच्या घर अनुग्रह केलास. आम्ही शन्य झालो!’ असे म्हणत तिने राखी घडलेले दस्त गड्याला सांगितले

ते अद्भुत वृत्त ऐकून लोकांचे शबेच्या- शबे ते दृश्य पहायला तेथे जमले सर्व आवार पाणसांनी भरण गेल जमिनीवर

हत्तीच्या पायांनी जड्डे खड्डे झालेले स्पष्ट विमत होते त्यात उसाचा रस साठलेला होता तोच तीर्थ म्हणून सर्व प्राशन करू लागले आणि उसाचा चोखा गणेशाचा प्रसाद म्हणून उचलून घेऊन जाऊ लागले. गडी त्याची बांधकी व मृत्गा सर्वांनी मिळून गणेशमूर्तीला नमस्कार केला व निवेदन केले- देशा आम्ही पत्रोपाबोळा वाहून सुद्धा तुम्ही कमी पूजा केली नाही तुझ्यासाठी म्हणून पाठविलेला ऊस सुद्धा तुला अर्पण केला नाही आणि तू आमच्या-साठी एवढे कष्ट कशासाठी उपसलस? तु हत्तीच्या रूपे इतरांना दर्शन दिलंस आणि आम्हाला का दर्शन दिले नाहीस? मी

घोरत पडलो होतो.” असे म्हणत गडी लहान मुलासारखा रडू लागला. तेव्हा मूर्तीच्या जामी गणपती स्वतः हातात ऊस घेऊन बसलेला गडघाला साम्राकार झाला. गडघाने मुलाला देऊन जो ऊस पाठविला होता. तोच गणेशाच्या हातात होता.

गणपतीने बापल्या सोंडेंने गडघाला जवळ ओढून घेतले व त्याच्या डोक्यावर अभय हस्त फिरवीत म्हणाला-“बाबा रे! कुल, जाती व बाजार वगैरे हे मी निमिल्ल नाहीत सर्व माणसांनीच कल्पनने मिश्रिल आहेत. माझ्या जवळ लहान मोठा गरीब श्रीमंत हा भेद नाही! म्हणूनच तुला दर्शन दिले असे म्हणत असताच अंतर्धान पावला.

लोक हात जोडून गडघाला म्हणाले-“बाबा रे! तुझ्या भक्ति प्रसादानेच आम्हांला गणेशदर्शनाचे भाग्य लाभले.

‘ईशु म्हणजे ऊस सहस्र ईशु गणपती नावे गणपती प्रसिद्ध झाला हातात असाच नांव करून बसलेल्या गणपतीच्या मूर्तीची प्रतिष्ठा करण्यात आली. तेथे एक मोठे वेळळ बांधण्यात आले. इतके सांगून पावन मिश्राने कथा पूर्ण केली.

देवळाच्या मंडपातल्या चित्राच्या कथा पावनमिश्राने सांगितल्या परंतु मंडपाच्या

मुखदारावर जे चित्र होते त्याची कथा राहिलीच होती. ते चित्र फारच सुंदर होते. चित्रकाराची प्रतिभा स्पष्ट प्रगट होती. दररोज ते चित्र फार लक्षपूर्वक फारवेळ पहात राहणाऱ्या एका तरुणाने पावनमिश्राला नमस्कार करून विचारले- ‘पवित्र प्रवर! या देवळातली सर्वे चित्रे कोणी हो काढली? त्या चित्रकाराचे चरित्र आपणामा माहोत असल्यास सांगण्याची कृपा करावी’ मुखदारावर जे चित्र आहे ते चित्र जणुकाही माझ्या मनावरच कोरले गेले आहे त्या चित्राची काय कथा आहे

पावनमिश्राने त्या तरुण मुलाकडे प्रसादान पाहिले व म्हणाले-“बाबा रे! तुला पाहिले की तू स्वतः एक चित्रकार असावासा वाटत आहे! मुखदारावर जे चित्र आहे, ते मलातुद्धा फारच आवडले आहे त्याची गाथा शब्दटी सांगून गणेश-चरित्र संपूर्ण करतो! तुला सुद्धा ते ऐकण्याची उत्सुकता आहे तरयग तू ते ऐकब!” असे म्हणत त्यांनी काही वेळ डोळे मिटले व काही वेळ काही तरी आठवीत असल्या सारखे दिसले.

वातापी नगराला, सावूच्या बरांवर सुमारे चवदा वर्षांचा एक तरुण मूलगा आला आणि वातापी गणपतीच्या देवळातच कायम राहू लागला तो गहणारा कोठला,

त्याच्या गाथाचे नाव कथ, त्यालातुद्धा माहीत नव्हते. त्याच्या कपाळावर मोठी जखम लागल्याचा एक वण पाहून बिचा त्याच्या डोक्यावर कसली तरी मोठी जखम झाल्यामुळे त्याची स्मरणशक्तीच गेली की काय असे सर्वांना वाटले तो मुलगा मुका बोलतो किंवा आवाज काढतो तेवढा सुद्धा बोलत नसे. मितीवर चित्र काढीत असे मंडपाच्या भितीवर अग्निनीवर तो चित्र काढी त्यावेळी त्याचा घेहरा पूर्णचंद्रासारखा जणू काही चकाकत असे, म्हणून त्याला चिन्हेश्वराची चित्रे काढणारा चित्रकार म्हणून-अक्षर लुप्त होऊन फक्त ‘वि चित्र’ या नावानेच लोक त्याला हाक

मला एकट्यालाच ती कथा न मता आहोती असे अमदी चांगले एकू येते" विचित्र गणेशाची चित्र काढी ती पाहून गजानन संडित देहभान विसरून जात व गणेशा विषयीची अनंत आख्याने त्याला म्हणून निराळी सांगत

विचित्राच्या मार्ग मार्ग नंहुमी मुलांचे दवेक्या थवे असत तो चित्र काढी तेव्हा मोनपणे पाहून आनंदित होऊन तशीच लहान लहान चित्रे ती मुले काढीत अशा-तन्हून गावातल्या मुलांना आनायासे चित्र कलचे लण घ्यात झाले

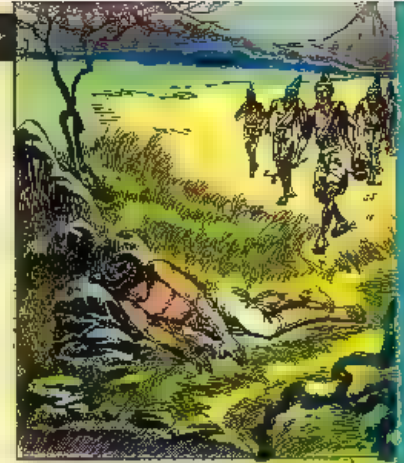
विचित्र दिवसभर रस्त्यावर भितीवर गेल्ले किवा खडून खुऱ्याच्या दगडान चित्र काढी आणि वातापि गणपतीचा जो प्रसाद वगैरे मिळे त्यावर आपली भूक भाग्यी आणि देवळाच्या पायऱ्यावर किवा आठवडाभर गावातल्या बाहेर कोठल्या तरी घराच्या जोसरीत जापत असे

गावाच्या बाहेर कुंभार लोहार, धोभा-रांचे आणि महारवाडा होता विचित्र म्हणजे त्यांना जीव की प्राण वाट तो रात्री अपरात्री केव्हाही आला की त्याच्या-साठी ठंबलली शीट भाकर त्याला जायला घालीत व त्याला होपायला सत्तरजी घोगडी हातरां काहोतरी अथरून देत आणि यग स्वस्त निजत

ती कोण कोणाचा हे तो विसरून गेला असला तरी विचित्रला भावंडं व आई-वडील सर्व होते

वातापी तथरापातून थोड्या अंतरावर असलेल्या एका गावात सध्यासमर्थीय कुटुंबात विचित्राचा जन्म झाला वडिलांच्या हाता-खाली त्याला लहानपणीच चित्र काढण्याचा ताद लागला जन्मत च त्याला यत नव्हती भाऊभावंजव्यांनी त्याच्याशी दुर्पर्यवहार करून त्याला बराबाहेर हाकलले त्या मुलाला गणपती म्हणव सर्वस्व वाटे तो वातापि नगराला निघाला वेळवर खायला प्यायला नाही, म्हणून अशक्त झाला व आचारातच हिंदू फिरू लागला तसाच जात असतां घरी येऊन सां एका दमदावर पडला तो बेसुदावस्थेत पडला असतां सायूची एक टोळी जात होती त्यांनी पाहिले व त्याचा ओघघांपचार करून त्याला बरे केले त्यांच्याबरोबरच तो वातापी शहरी आला हेच थोडक्यात विचित्राचे बालचरित्र त्या वर्षी वातापी नगरात गणेश जन्मल्याच्या दिवशी एक प्रदर्शन करायचे ठरले

गणपतीची पुरुषा एवढी उंच मूर्त करून ती विभिन्न रंगांनी रंगवून प्रदर्शनात ठंबव्या साठी पठाआढलागली सर्वात मोठी व सुंदर ठरेल ती मूर्त एक हज्जार सुवर्णमुद्रा येऊन खरेदी केली जाईल असे जाहीर झाले. नग-

राज्यक्ष चित्रकाराला रत्नसंचित सुवर्णकंकण इनाम म्हणून देणार असल्याचे ही जाहीर झाले त्या प्रदर्शनाच्या चढ ओढोला बरबारी चित्रकार व मोठमोठे प्रसिद्ध चित्रकार तयार झाले. त्यांनी उत्तमोत्तम रंग खूप पैसे खर्च करून भागविले त्यांनी सोनरी रंग आणविले निरनिराळ्या रंगाचे चरख माग विल आणि अशातन्हून विस्तृत श्रवणशासारख गणपती तयार करून प्रदर्शनास ठेवले

विचित्राचा एक कुंभार मित्र होता त्याने विचित्राने सांगितल्याप्रमाणे चिकण-मानीचा एक गणपती तयार केला विचित्राने घुना, कोळसा, सोंदूर गेरू, हळद वगैरे रंग आपणून त्याला सुंदर रंग दिला

मालू लागल, ते विचित्र हून कात्र त्याला छेवटपथेत राहून गेले

तोपर्यंत गजानन पंडित बरेच वृद्ध झाले होते ते मुलांना आणक्या घरी गणपतीच्या गोष्टी सांगत विचित्र त्या कथा श्रद्धाभक्ति पूर्वक एकाच चित्ताने ऐकत असे. कथा ऐक त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी त्या कथेतील सारांश भितीबरोबरी कोणत्या तरी दगडा-वर चित्रित झाले असे

गजानन पंडिताचे विचित्रावर फारच प्रेम होते ते त्याला आग्रह करून घरात येऊन बसायला सांगत, परंतु तो उबरठ्या बाहेरच बसून कथा ऐके व म्हणे- 'आजोबा! एकडे असून ऐकत असतां तुम्ही

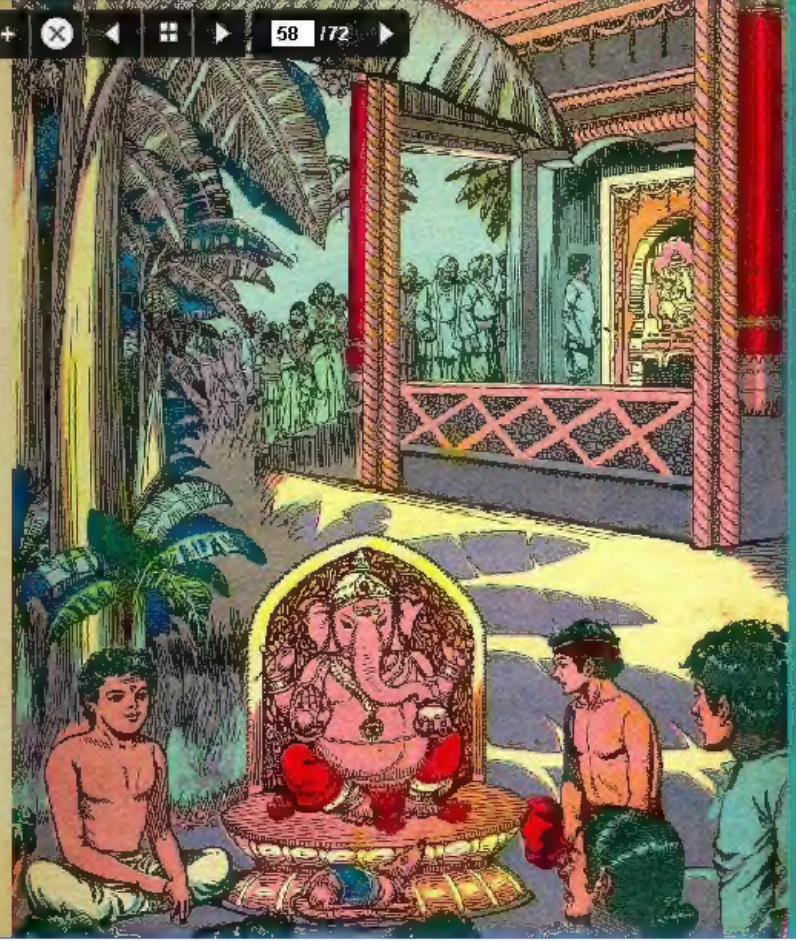

विचित्राने रंगवून तयार केलेली गणपतीची मूर्त चित्रकार प्रभुखानी प्रदर्शनात ठेवायला परवानगी दिली नाही. तो प्रदर्शनाच्या नमनस्थापकांना घेऊन व म्हणाला—
 "सालक, प्रदर्शनात अगदी टोक्राला तरी माझी ही मूर्त ठेवायला परवानगी द्या! मी सारोश्या भक्ति भावनेने मला जमले तसे रंग एकत्र करून ही मूर्त रंगविली आहे. ती चांगली कलापूर्ण आहे की नाही हे पाहणारांना ठरवू या. खसमोसक कलाकारांच्या मूर्तीमध्ये आपली ही मूर्त ठेवली जावी, अशी माझी फार फार इच्छा आहे. मला बक्षिसाचा मोह नाही. तरी माझी एवढी विनंती मान्य करावी."

परंतु ते म्हणाले—"सुखं कुळपोष. नाव गाव काही नाही. बालाच्या जातीच्या लोकांच्या वस्तीत तू राहतोस. अशा व्यक्तीच्या हातून तयार झालेली मूर्त, प्रख्यात संशात जन्मलेल्या सुप्रसिद्ध चित्रकारांच्या मूर्तीबरोबर ठेवणे आम्हाला योग्य वाटत नाही." असे निष्पूरपणे उत्तर देऊन व्यवस्थापक भोकळे झाले. विचित्र फक्त रडलाच नाही, परंतु थोड्या फार फार वाईट वाटले.

त्याचा कुंभार मित्र त्याला म्हणाला—
 "आपल्याला ही मूर्त प्रदर्शनातल्या मंडपात ठेवता येणार नाही. तें जाऊ दे! आपण ही दुसऱ्या जागी ठेवू, चला!" असे सांगून विचित्राच्या मनाचे त्याने सांत्वन केले आणि जेथे प्रदर्शन होणार होणार होते त्याच्या जवळच एक कैलाशाची भाग होती तीत ती मूर्त ठेवली व विचित्राला आपल्याबरोबर तेथे बसवून घेतले.

मीठमीठे लोक प्रदर्शन पाहण्याला आले. पाहणारांची मोठी गर्दी जमली. कोणत्या गणपतीला कोणकोणते रंग कोठून व किती किमत्त देऊन आणले याची वर्णने बालू होती व लोक कौतुक करीत होते. चित्रकार कोण त्याचे कुळ गोंधळ काय याची चवकशी सुद्धा होते होती. परंतु मुळ मात्र विचित्राने केलेल्या गणपतीकडे येऊन तो

Fullscreen

127

60 / 72

गणपती पहात होते व टाळ्या वाजवून गणपतीच्या सींद्यांचे कौतुक करीत होती.

त्याच वेळी आकाशातून वसरून पडलेल्या विद्युत पुरी सारख्या दोन सुंदर तरुणी प्रदर्शन होते त्या मंडपात आल्या. त्यांच्या अंगावरच्या रत्नसज्जित दागिन्यामुळे कीज चमकल्या सारखा वारंवार भास होत होता.

त्यांना पाहून लोक आश्चर्यचकित झाले असतां मोठी म्हणाली—“कलानंद नगर हे आमचे गाव. आम्हांला आवडेल ती गणपतीची मूर्त विकत घ्यायसाठी आम्ही दहा हजार वराह मुक्कामी नाभी आणली आहेत. असे म्हणत तिने तिच्या हातात असलेली पिशवी हलवून दाखविली. तेथे जमलेले चित्रकार मूर्तिकार धावत जाऊन आपापल्या मूर्तीजवळ जाऊन उभे राहिले.

“आमची अवका प्रसन्नवदना ही गायन कलेत निष्णात आहे. एवढेच नव्हे, ती खूप खाते ही. भरपूर तेव्हा खात्यावर शरीर प्रकृति खासली राहते व गायन कलेत ही नेमूय लाभते. पोट सुटले तर गाणे काठीण,

धाचे उत्तर पाहिजे असले तर आमच्या अवका प्रसन्नवदनाला पहा!” असे म्हणत धाकटी पुढे निघाली तिने जणूकाही सवीयर संमोहनास्त्रच टाकले, तिचे चालण बोलण शब्दच डोलदार होत.

“आमची धाकटी बहीण मोहना फार गप्पिष्ट त्याहून जास्त म्हणजे उत्तम बहैकी! दिसायला ती लहान चिटुकली असली तरी मला उचलून गरगर फिरवू शकेल! इतकी शक्ती आहे तिच्या अंगात. तूल्यात तिचे नेमूय अद्वितीय आहे.” प्रसन्नवदना म्हणाली.

“आमच्याकडून गाणे म्हणवून घेणे, नृत्य करवून घेणे इत्यादी किंवा कुबेरालाहि शक्य नाही. तथा तऱ्हेचे नृत्य व संगीत आम्हांला आवडेल त्या मूर्तिसमोरच होऊ शकेल असे आम्ही व्रतच घेतले आहे.” मोहना म्हणाली.

त्यांच्या बोलण्यावर परवश झाल्यासारखे लोक संक्षुब्ध होऊन बाजूला सरकले आणि त्यांना वाट दिली.

उलटलेले निवाडे

फार पूर्वी सिंहल द्वीपात एक व्यापारी रहात असे. त्याने दर्यापार व्यापार करून लक्षावधी रुपये संपादन केले. वार्धक्य आल्यावर अगदी झोपट्या झपाट्याने त्याने आपल्या मुलाला जवळ बोलाविले आणि त्याचा सर्व व्यापार त्याला समजावून सांगून म्हणाला—“बाबा रे, तू सुद्धा समुद्रपार व्यापार चालू ठेव, परंतु कुकून मुढा बचक महापट्टणाला जाऊ नकोस गेलं तर काय होणार आहे, पाहूया तरी असे कुतूहल त्याला होऊ लागले. तो हुशार होता कोणी आपल्याला फंसवील असे त्याला वाटत नव्हते. कारण कोणी काही कपट केले तर आपण दुस्पट कपट करून आपला बचाव करू असा आत्मविश्वास त्याला होता. म्हणून ती आपल्या चारही नौका घेऊन त्या बचक महा पट्टणाला गेला. तो पोचला ती सूर्योदयाची वेळ होती. नौका घाटाला बांधून

ठेवून जयपाल आपला धनुष्यबाण घेऊन समुद्र किनाऱ्याकिनाऱ्याने चालत शिकार करण्याच्या हेतूने निघाला. एका जागी त्याला एक बगळा दिसला. तो निश्चेष्ट उभा राहून कोडे मासा विसर्ग का, पहात होता. जयपालने आत्मातून एक बाण काढून धनुष्यावर चढविला आणि त्या बगळाला सारला. त्या एका बाणानेच तो बगळा समुद्राच्या पाण्यात मरून पडला.

तेथे जवळच एक कोळी मासे पकडीत होता. त्याने बगळाला मरून पडलेला पाहिले आणि पळत जयपालाजवळ जाऊन म्हणाला—“कोण रे तू? माझ्या वडिलांचा खून केलास! की तुझ्या विरुद्ध राजाच्या दरबारात फिर्याद करतो, पहा!”

“तो बगळा तुझा बाप होता का?” आश्चर्यचकित होऊन जयपालने त्या कोळ्याला विचारले.

जयपाल धक्कन झाला आणि त्या माणसाकडे पाहू लागला. त्याला फक्त बाबा कानच होता. उजवा कानच नव्हता. "माझ्या वडिलांनी तुझ्या कामा विषयी मला काहीच सांगितले नाही." जयपाल त्याला म्हणाला.

"माझा कान तू दिला नाहीस तर मी तुझ्या विरुद्ध राजदरबारात कियदि करीन!" असे सांगून तो निघून गेला.

जयपाल भाणखी थोडे अंतर काढून गेला असेल, एक बाई त्याला भेटली व म्हणाली—"हे पहा रे, बाबा! सोळा वर्षा पूर्वी तुझे बाबा आमच्या या गावी आले होते त्यांनी माझ्याशी लग्न करून माझ्याबरोबर संसार केला आणि काही दिवसांनी निघून गेले! मला सोडगी म्हणून दहा हजार रुपये सायबे त्यांनी वचन दिले होते. ही रक्कम तू देतोस की कियदि करू, म्हणतोस?"

जयपालला तिच्या या अगाऊपणाचा भयकर राग आला. "चालू लाग, तुला मी फुटकी कवडीमुद्रा देणार नाही!" असे म्हणत तो बायल्या नोकाजवळ आला. त्याला येथे किनाऱ्यावर एक ग्हाबी भेटला. त्याने विचारले—"हजामत करणारा का?"

जयपालने विचारले—"तू काय घेणार?"

"माझ्या मनाचे समाधान होईल असे काहीही सा!" ग्हाबी म्हणाला.

जयपालने बरे म्हणून त्याच्याकडून हजामत करवून घेतली आणि एक रुपया काढून दिला. ग्हाब्याने ती घेतली नाही. पांच रुपये दिले तरी त्याने नकार दिला. जयपालला आतां मान राग आला. म्हणाला—"तर मग मी तुला काही एक देत नाही. तुला वाटेल त्याच्याकडे जाऊन सांग!"

कोळी, कान नसलेला माणूस, ती बाई आणि ग्हाबी चौथे ही राजसभेत गेले आणि त्यांनी जयपाला विरुद्ध आपापली कियदि नोंदविली. जयपालला राजसभेत हजर होण्यास हुकूम सुटला. मुनावणी सुरू झाली. सर्वप्रथम कोळी राजाला म्हणाला—"महाराज माझे वडील बारल्यावर बगळघाच्या रुपे जखले आणि मला कित्येक दिवस माझे पकडायला मदत करीत होते आणि या माणसाने त्या बगळघाची शिकार करून त्याला ठार केले. त्यामुळे माझे कधी भरून न येणारे नुकसान झाले."

राजा जयपालकडे बघून म्हणाला—"या कोळ्याला नुकसान भरपाई म्हणून तू आपली एक नोका दे!"

नंतर कान नसलेल्या माणसाने कियदि केली. म्हणाला—"महाराज, या माणसाच्या वडिलांजवळ मी आपला उजवा कान महाप ठेवला होता आणि त्याबद्दल दहा रुपये कर्ज फेडायला तयार आहे. माझा

कान सायला मी याला सांगितलं तेव्हा हा म्हणाला—"तू जाऊन वाटेल त्याच्याकडे तक्रार कर!"

महाराजाने निवाडा दिला की जयपालने कानांच्या बदल कान नसणाऱ्याला एक नोका द्यावी.

त्यानंतर त्या बाईने जयपाल विरुद्ध कियदि केली. नंतर—"महाराज, माझे माझ्या कडून हजामत करवून घेऊन माझे समाधान होईल असे काही देण्याचे वचन दिले. यानी एक नोका मला देवविलीस तर माझ्या मनाचे समाधान होईल. त्याहून काही कमी मिळाल्यास मात्र माझ्या मनाचे समाधान होणार नाही."

"होय, गेल्या जन्मी तो माझा बाप होता. भाता बगळघाला जन्म देऊन मला माझे पकडायला मदत करतो आहे!" कोळी म्हणाला.

जयपालला राग आला. "चालता हो, तुला काय वाटेल ते कर!" असे म्हणत तो पुढे जाऊ लागला.

नंतर तो गावात गेला. रस्त्याने चालत असतां एक माणूस आडवा येऊन त्याला म्हणाला—"किती दिवसांनी भेटलास हो? कित्येक दिवसांपूर्वी मी आपला उजवा कान तुमच्या वडिलांकडे गहाण ठेवून दहा रुपये कर्जाकडे घेतले होते. ते कर्ज मी आज परत करतो माझा कान मला परत दे!"

"तुम्ही म्हणतो आहे, ते बरोबरच दिसते आहे. म्हणून जयपालने म्हाण्याला एक नौका दिलीच पाहिजे!" राजाने आपला निवाडा दिला.

जयपालाच्या गळ्यातल्या रत्नहारा-शिवाय त्याची म्हणून जी संपत्ती होती ती अशा तऱ्हेने तो घालवून बसला. आतां पुढे काय? या पैच प्रसंगातून कशी सुटका करून घ्यायची?" असा तो विचार करीत असत; राजसभेत सीझा वर्षाच्या युवराजाने प्रवेश केला.

जयपालने तत्काळ आपल्या गळ्यातल्या रत्नहार काढून युवराजाच्या गळ्यात घातला, राजसभेत हजर असलेल्या सर्वांनी

टाळपा वाजवून आपला आनंद व्यक्त केला.

राजातेसुद्धा आपल्या मुलाला जवळ बोलावून त्याच्या गळ्यातला रत्नहार पाहिला व त्याचे कौतुक करू लागला.

जयपाल सर्व दरबारांकडे वळून म्हणाला-"मी युवराजांना हा रत्नहार दिल्याबद्दल कोणाला आनंद झाला नाही असा कोणी आहे का?"

"नाही, नाही! आम्ही सर्व खूष आहो!" सर्व आनंदाने म्हणाले.

जयपाल म्हाण्याकडे वळून म्हणाला-"काय रे, तुम्हाला काय म्हणणं आहे? सुद्धा मलाच सुद्धा समाधान झाले का?"

म्हाण्याला समाधान झाले असे म्हणण्या व्यतिरिक्त दुसरा मार्गच नव्हता. जयपाल राजाला म्हणाला-"महाराज, मी म्हाण्याच्या मनाचे समाधान केले. तेव्हा मी त्याला नौका देण्याची गरज नाही, असे मला वाटते."

"बरोबर!" राजा म्हणाला.

नंतर जयपाल त्या बाईकडे वळून म्हणाला-"बाई! तू आपल्या पोटाची विषयी एक गोष्ट संशितली पाहिजे! तुला मी ती पोटाची सायला तयार आहे. परंतु एक जट आहे! आमच्या देशाच्या रीती प्रमाणे परत्री ही पोटाच्या मागे सहगमन करते. दुर्दैवाने

माझे वडील एका वर्षासाठीच वारले. म्हणून तू त्यांच्या वित्त सारकी वित्त रचून तिच्यात उडी घ्यावी, म्हणजे तुम्हाला जे वारस असतील त्यांना मी दहा हजार रुपये देतो!"

"मी अशी जन्मदस्ती मरायला तयार नाही!" ती बाई म्हणाली.

तेव्हा जयपाल राजाला म्हणाला-"महाराज, तरमग मी हिला नुकसान भरपाई देण्याचे कारण नाही, असे मला वाटत!" राजाने ही विनंती मान्य केली.

नंतर जयपाल कान नसलेल्याला म्हणाला-"बाबा रे! तुम्हाला कान घायला मारी मुळीच हरकत नाही. आमच्या बहिःलोकांच्या कारकीर्दीत कितीक हजार लोकांनी आपले कान आमच्याकडे गहाण आणून ठेवले आहेत आणि तुम्हासारखेच कर्जाकडे पैसे मागून घेऊन गेले आहेत. त्यांत तुम्हाला कान ओळखून आपणायचा झाला तर तुम्हाला कावा कान घाडून दे. त्याच्यासारखा असलेला कान शोधून शोधून आणून तुला देतो."

त्या गोष्टीस कान नसलेल्याने होकार दिला नाही. त्याला नुकसान भरपाई देण्याचे कारण नाही असा निवाडा राजाने दिला.

त्यानंतर जयपाल राजाला असे म्हणाला-"महाराज, माझे बाबा वारल्यावर मला होऊन मला नौका जालविश्वास सहाय्य करीत होते. त्याच वेळी हा कोळ्याचा बाण बगळ्याच्या रूचे येऊन माझ्या बापाला गिळायला घावला म्हणून मी त्या बगळ्याला ठार केले. माझे बाबा अशातऱ्हेने वारले नसते तर मला तुमच्या या राज्याच्या वाजूला देण्याचे कारणच नव्हते."

राजाने ते ऐकून आनंदाने कोळ्याला नुकसान भरपाई म्हणून काही देण्याची गरज नसल्याचा निवाडा दिला.

त्यानंतर जयपाल एक भांडवडाभर राजाचा वातुणजार उपभोगून व त्याच्या-कडून काही भेट वस्तू घेऊन आपल्या चारही नौकांसह स्वदेशी परतला.

